

ΦΑΙΔΡΑ ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΥ

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Η πολιτιστική πολιτική (Kulturpolitik) της ναζιστικής Γερμανίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής Κατοχής της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα αποτελεί μια σχετικά άγνωστη πτυχή της συγκεκριμένης περιόδου, που έχει κατά τα άλλα τροφοδοτήσει άφθονα την ελληνική και ξενόγλωσση ιστοριογραφική παραγωγή*. Το ιστορικό ενδιαφέρον εστιάζεται κατά κύριο λόγο στην αδυσώπητη στρατιωτική και οικονομική πολιτική των φασιστικών δυνάμεων, στον ελληνικό αντιστασιακό αγώνα και τον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε¹. Οι τραυματικές εμπειρίες που άφησαν στη χώρα οι Γερμανοί κατακτητές σε συνδυασμό με τη σχετικά σύντομη διάρκεια της Κατοχής και τη συντριβή της ναζιστικής Γερμανίας επισκίασαν τις απόπειρες της πολιτιστικής διείσδυσης, αν και η πολιτιστική πολιτική της μεταπολεμικής Γερμανίας στην Ελλάδα βασίστηκε, έως κάποιο βαθμό, στην οργανωτική διάρθρωση της ναζιστικής πολιτιστικής πολιτικής.

* Βραχυγραφίες: PAAA (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin) [Πολιτικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, Βερολίνο], BA (Bundesarchiv, Berlin) [Αρχείο της Ομοσπονδιακής Γερμανίας, Βερολίνο], IfZ (Institut für Zeitgeschichte, München) [Ινστιτούτο Σύγχρονης Ιστορίας, Μόναχο].

1. Εκτενείς αρχειακές μελέτες σχετικά με την πολιτιστική πολιτική του ναζιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα και δημοσιεύσεις έχει κάνει στον χώρο της ελληνόφωνης και γερμανόφωνης ιστοριογραφίας ο καθηγητής ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Hagen Fleischer. Βλ. Hagen Fleischer, «Η γερμανόφωνη παιδεία και "Kulturpolitik" στη Μακεδονία, 1940-1944», στο IMXA (επιμ.), *Μακεδονία και Θράκη, 1941-1944. Κατοχή-Αντίσταση-Απελευθέρωση*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 179-187 και Hagen Fleischer, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των Μεγάλων Δυνάμεων», στο: Hagen Fleischer (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα 2003, σ. 87-120 κ.α.

Η άσκηση εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής ως επιμέρους τομέα της εξωτερικής πολιτικής δεν αποτελεί ωστόσο «εφεύρεση» του ναζιστικού καθεστώτος, ούτε της Γερμανίας. Τη σπουδαιότητα της συγκεκριμένης πολιτικής η Γερμανία αναγνώρισε μόλις πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, παρατηρώντας τις στρατηγικές της Γαλλίας και της Αγγλίας που, εκμεταλλευόμενες την πολιτιστική τους ακτινοβολία, κατόρθωναν να εκπληρώνουν και πολιτικούς σκοπούς². Στο ναζιστικό καθεστώς ανάγεται, ωστόσο, η συστηματοποίηση και εντατικοποίηση της εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής, που κατά την προπολεμική περίοδο αποσκοπούσε αρχικά στη διαφήμιση και διεθνή αναγνώριση του νέου καθεστώτος, καθώς επίσης και στην εξουδετέρωση της γαλλικής ή αγγλικής πολιτικής. Παράλληλα η πολιτιστική προέλαση με το μανδύα της «πολιτιστικής ανταλλαγής» προλειαίνει το έδαφος για την οικονομική ή/και πολιτική διείσδυση του Γ΄ Ράιχ σε χώρες όπου αυτό ενδιαφερόταν να αποκτήσει ερείσματα.

Η εξωτερική πολιτιστική πολιτική της ναζιστικής Γερμανίας αναπτυσσόταν γύρω από τρεις βασικούς άξονες, την εξαγωγή της γερμανικής γλώσσας, την καλλιέργεια διακρατικών επιστημονικών σχέσεων και την προβολή της γερμανικής καλλιτεχνικής παραγωγής, κυρίως της μουσικής και του θεάτρου. Στόχοι της γλωσσικής πολιτικής στο εξωτερικό ήταν τα παραρτήματα της Γερμανικής Ακαδημίας, ενός πολιτιστικού ιδρύματος που αποτελούσε τον πρόδρομο του σημερινού γλωσσικού Ινστιτούτου Γκαίτε (Goethe Institut), οι Γερμανικές Σχολές και οι πανεπιστημιακές έδρες της Γερμανικής Φιλολογίας. Στον επιστημονικό τομέα η «εξαγωγή» της γερμανικής επιστήμης και τεχνολογίας επιχειρείτο κυρίως μέσω των διμερών ακαδημαϊκών ανταλλαγών, αλλά και με την ίδρυση επιστημονικών ινστιτούτων στη χώρα-στόχο. Οι εμφανίσεις επιφανών Γερμανών καλλιτεχνών και γερμανικών θιάσων στο εξωτερικό, αλλά και οι προσκλήσεις ξένων καλλιτεχνών στη Γερμανία αποτελούσαν κύρια έκφραση της πολιτιστικής πολιτικής στον καλλιτεχνικό τομέα. Τις διμερείς σχέσεις σε προσωπικό επίπεδο φρόντιζαν να καλλιεργούν, τέλος, οι ελληνο-γερμανικοί και γερμανοελληνικοί Σύνδεσμοι Φιλίας.

Ειδικότερα, η γλωσσική πολιτική ή πολιτική εξάπλωσης της γερμανικής γλώσσας αποτέλεσε από τα πρώτα χρόνια της εθνικοσοσιαλιστικής εξουσίας προτεραιότητα της εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε κατά κύριο λόγο η Γερμανική Ακαδημία, ένα ίδρυμα που είχε συσταθεί με ιδιωτική πρωτοβουλία επιστημόνων, βιομηχάνων και άλλων

2. Βλ. Kurt Düwell, *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918-1932. Grundlinien und Dokumente*, Köln/Wien 1976.

εξεχουσών προσωπικοτήτων ήδη κατά τη διάρκεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, το 1925, στο Μόναχο και επιδίωκε ουσιαστικά το σπάσιμο του «πολιτιστικού αποκλεισμού» που είχαν επιβάλει στο Ράιχ οι νικητές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Την οικονομική της ενίσχυση είχαν αναλάβει βιομήχανοι και ιδιώτες, ενώ ένα ετήσιο επίδομα θέσπισε από την πλευρά του το 1936 και το Υπουργείο Εξωτερικών αποβλέποντας να αποκτήσει κάποια στιγμή τον οικονομικό έλεγχο του ιδρύματος. Ενδεικτικό του καταλυτικού της ρόλου στη διάρκεια της δεκαετίας του '30 είναι οι έριδες μεταξύ των υπουργείων Προπαγάνδας και Εξωτερικών αλλά και του ιδεολογικού ηγέτη του κόμματος Alfred Rosenberg για την απόκτηση του οικονομικού ελέγχου της Ακαδημίας³. Διότι μετά τη ναζιστική αναρρίχηση στην εξουσία η Γερμανική Ακαδημία εστίαζε την εξάπλωση της γερμανικής γλώσσας και κουλτούρας στην περιοχή των ουδέτερων Βαλκανίων, πόλο έλξης του καθεστώτος για οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Τελικά, μόλις το 1941 η Ακαδημία τέθηκε με διάταγμα του Χίτλερ στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Προπαγάνδας. Σε ό,τι αφορούσε, ωστόσο, τη δράση της εκτός της χώρας το Υπουργείο Εξωτερικών θα διέγραφε τις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής της.

Η σημασία της εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής δεν υποτιμήθηκε όμως ούτε κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αντιθέτως τέθηκε με περισσότερο ζήλο στην υπηρεσία του. Η θεωρητική θεμελίωσή της στα πλαίσια του επιθετικού πολέμου εδραζόταν στην επινόηση του «πνευματικού πολέμου». Η πολιτιστική πολιτική αξιολογήθηκε ως ένα επιπρόσθετο μέσο, ένα «πνευματικό όπλο», για επιτυχή έκβαση του πολυμέτωπου πολέμου: «Ο σύγχρονος πόλεμος είναι ένας ολοκληρωτικός πόλεμος (...) Για να κερδίσουμε τη νίκη πρέπει να επιστρατεύσουμε όλες τις δυνάμεις του έθνους, τις στρατιωτικο-πολιτικές, τις οικονομικές και τις ηθικο-πνευματικές»⁴, παρατηρεί ο συγγραφέας και αξιωματούχος του γερμανικού Υπουργείου Παιδείας Herbert Scurla στο βιβλίο του *Το τρίτο μέτωπο*. Αν και ο κατακτητικός πόλεμος της Γερμανίας δεν είχε πολιτιστικά κίνητρα, η ναζιστική προπαγάνδα θέλησε να προσδώσει σε αυτόν τη διάσταση μιας πολιτιστικής αποστολής, ενός «πνευματικού πολέμου», που στόχο είχε να εδραιώσει τη μελλοντική θέση της Γερμανίας και στην πνευματική ηγεσία της «Νέας Ευρώπης».

3. Από το ευρετήριο των φακέλων της Γερμανικής Ακαδημίας (R 51) στο Bundesarchiv του Βερολίνου, σ. 1.

4. Herbert Scurla, *Die dritte Front. Geistige Grundlagen des Propagandakriegs der Westmächte*, Berlin 1940, σ. 3.

Ειδικότερα, για τους επιτελικούς του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών – του κατεξοχήν αρμόδιου φορέα για το σχεδιασμό και την άσκηση της πολιτιστικής πολιτικής στο εξωτερικό, – η πολιτιστική δραστηριοποίηση στις κατεχόμενες χώρες κατά την πρώτη φάση του πολέμου είχε βασικά «προπαγανδαστικό» χαρακτήρα, αποβλέποντας κυρίως στην πνευματική αναδιάρθρωση της «Νέας Ευρώπης» μετά την υποτιθέμενη νικηφόρα για το Γ΄ Ράιχ έκβαση του πολέμου. Για το λόγο αυτό οι πολιτιστικές πρωτοβουλίες απευθύνονταν στις ανώτερες τάξεις: «Να παρουσιάσουμε στους πνευματικούς κύκλους των άλλων κρατών τις υψηλές επιδόσεις του γερμανικού πολιτισμού με κομψό, όχι ενοχλητικό, αλλά αξέχαστο τρόπο, διεγείροντας την επιθυμία για εντατική ενασχόληση με τον γερμανικό πολιτισμό», επισημαίνει στους υφιστάμενους του ο επικεφαλής της Γενικής Διευθύνσεως Εξωτερικής Πολιτιστικής Πολιτικής στο Υπουργείο Εξωτερικών Fritz von Twardowski τον Αύγουστο του 1942⁵. Η νέα τροπή που πήρε, ωστόσο, ο πόλεμος μετά τη γερμανική ήττα στο Στάλινγκραντ το Φεβρουάριο του 1943 κατέστησε επιτακτικότερη την άμεση υποταγή της πολιτιστικής πολιτικής στην υπηρεσία του πολέμου. Η προπαγάνδα υπέρ της μαχόμενης Γερμανίας και η ενίσχυση της πίστης στην τελική νίκη παρά τη φανερά δυσμενή έκβαση του πολέμου αποτελούσαν πλέον στόχο της πολιτιστικής πολιτικής. Παράλληλα η πολιτιστική παρουσία στις κατεχόμενες χώρες λειτουργούσε ως επίδειξη ισχύος μιας παρά τον πόλεμο «αλώβητης» πνευματικά Γερμανίας⁶.

Ο όρος *εξωτερική πολιτιστική πολιτική* – όπως αποκαλούσαν και οι αξιωματούχοι του εθνικοσοσιαλιστικού Υπουργείου Εξωτερικών την πολιτική τους – εξακολουθεί να χρησιμοποιείται σήμερα από το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών, όπως και τα αντίστοιχα τόσων άλλων χωρών. Υποδηλώνει τις προσπάθειες ενός κράτους να προβάλει τα πολιτιστικά του επιτεύγματα (γλώσσα, επιστήμη, τέχνη) στο εξωτερικό. Έμμεσα η προβολή αυτή θα του αποφέρει οικονομικά και πολιτικά, ίσως, οφέλη. Δεν πρόκειται συνεπώς για μια αρνητική, αλλά μάλλον ουδέτερη έννοια. Αναφερόμενοι σήμερα στην πολιτιστική πολιτική του Γ΄ Ράιχ, Γερμανοί ιστορικοί προτείνουν τη χρήση του όρου *πολιτιστική προπαγάνδα*,

5. PAAA, R 60608, Vortrag von Twardowskis anlässlich der Tagung der Kulturreferenten (Geheim) [Διάλεξη του Fritz von Twardowski κατά την ημερίδα του Τμήματος Πολιτιστικών Υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών (απόρρητο)], 13 Αυγούστου 1942.

6. Βλ. Eckart Michels, *Das Deutsche Institut in Paris 1940–1944. Ein Beitrag zu den deutsch-französischen Kulturbeziehungen und zur auswärtigen Politik des Dritten Reichs*, Stuttgart 1993, σ. 176.

εφόσον η προβολή των πολιτιστικών αγαθών στο εξωτερικό υποστήριζε τον εθνικό επεκτατισμό, είτε και τον όρο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός, καθώς η πολιτιστική προβολή υπηρετούσε ταυτόχρονα την επιδιωκόμενη παγκόσμια κυριαρχία⁷. Η εθνικοσοσιαλιστική πολιτιστική πολιτική παραμένει σε κάθε περίπτωση μια εξ' ορισμού αυτόνομη έννοια, καθώς δεν υπεισέρχονται μόνο πολιτικοί αλλά και ιδεολογικοί παράγοντες. Η εν λόγω πολιτική διαμορφωνόταν με βάση φυλετικά κριτήρια, δεδομένου ότι η θέση της εκάστοτε χώρας στη μελλοντική Ευρώπη του Χίτλερ καθόριζε το ποιόν της. Έτσι στους «συγγενικούς» λαούς της βορειοδυτικής Ευρώπης, αλλά και στους Έλληνες οι κατακτητές αναγνώριζαν το δικαίωμα της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας. Στους λαούς της Ανατολικής Ευρώπης –στην κατακτημένη Πολωνία, (Λευκο)Ρωσία και Ουκρανία, που σύμφωνα με τη φυλετική ιεραρχία του Χίτλερ κατατάσσονταν στους «λαούς-είλωτες», δεν επετράπη η πρόσβαση στην ανώτερη γερμανική «αρία» κουλτούρα, δεν υφίστατο πολιτιστική πολιτική, αλλά αντίθετα μια πολιτική αφανισμού της πολιτιστικής τους ταυτότητας και μετατροπής τους σε «ανιστόρητους σκλάβους»⁸.

Η εδραίωση της επιστημονικής αρχαιολογίας από τον Joachim Winckelmann, που έβρισκε στην αρχαία ελληνική τέχνη το απόλυτο αισθητικό ιδεώδες, η εξιδανίκευση της Ελλάδας από το γερμανικό κλασικισμό (Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Friedrich Hölderlin), αλλά και η περίοδος της βαυαροκρατίας υπό τον βασιλιά Όθωνα (1832/35-1862) υπήρξαν καθοριστικοί σταθμοί στην ιστορία της ελληνογερμανικής πολιτιστικής συνάντησης. Την πολιτιστική επιρροή των Γερμανών στο νεοελληνικό κράτος σφράγισε η ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών στα πρότυπα του περίφημου Πανεπιστημίου του Göttingen από τον βασιλιά Όθωνα το 1837 και του Πολυτεχνείου τον επόμενο χρόνο⁹. Αύξηση είχε σημειώσει επίσης μετά την ενθρόνιση του Όθω-

7. Βλ. Düwell, σ. 36 και Manfred Abelein, *Die Kulturpolitik des deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland*, Köln 1968, σ. 191 κ.εξ.

8. Βλ. Dirk Scholten, *Sprachverbreitungspolitik des nationalsozialistischen Deutschlands*, Frankfurt a.M. 2000, σ. 415 και Karl Christian Lammers, “Kultur und Kunstpolitik in Dänemark”, στο: Wolfgang Benz u.a. (επιμ.), *Kultur – Propaganda – Öffentlichkeit. Intentionen deutscher Besatzungspolitik und Reaktionen auf die Okkupation*, Berlin 1998, σ. 105-121.

9. Να σημειωθεί ότι κατά την ίδρυση του πανεπιστημίου οι επτά από τους 34 καθηγητές του ήταν Γερμανοί. (Βλ. Wilhelm Barth, “Zur Geschichte der Athener Universität”, *Hellas-Jahrbuch* 4 (1937), σ. 25–40, εδώ σ. 31). Οι γερμανικές δομές διατηρήθηκαν και τα επόμενα χρόνια. Το 1935 οι 27 από τους 30 καθηγητές του Πολυτεχνείου Αθηνών είχαν σπουδάσει στη Γερμανία (ΡΑΑΑ, R 64033, Gottfried Merkel προς την Γερμανική Ακαδη-

να ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών που σπούδαζαν στο Μόναχο¹⁰, το οποίο εξελισσόταν σε ευρωπαϊκό κέντρο των κλασικών σπουδών¹¹. Οι επιστημονικές και πολιτιστικές σχέσεις συνεχίστηκαν και μετά την εκθρόνιση του βασιλιά. Η θεμελίωση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα τέσσερα χρόνια μετά την ίδρυση του ενιαίου γερμανικού Ράιχ από τον Bismarck το 1871 αντανakλούσε την πολιτική θέληση του Ράιχ για εθνική αυτοπροβολή, αποτελώντας παράλληλα μέσο για την προώθηση οικονομικής και πολιτικής επιρροής¹². Οι Γερμανικές Σχολές θα ανοίξουν τις πύλες τους το 1888 στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη και το 1897 στην Αθήνα, αρχικά για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των γερμανικών παροικιών, σύντομα όμως θα δεχτούν και Έλληνες μαθητές, εξελισσόμενες σε αξιόλογα όργανα της πολιτιστικής επιρροής.

Οι πλούσιες πολιτιστικές επαφές του παρελθόντος, αλλά και ο θαυμασμός του Χίτλερ για την ελληνική αρχαιότητα αποτέλεσαν το ιστορικοπολιτιστικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο οι εθνικοσοσιαλιστές επιτελικοί ξεδίπλωναν προπολεμικά περίτεχνα την πολιτιστική τους πολιτική. «Τότε, όταν οι πρόγονοί μας κατασκεύαζαν λίθινα δοχεία και πήλινες στάμνες, για τις οποίες οι ειδήμονές μας κάνουν τόσο θόρυβο, κτίστηκε στην Ελλάδα ολοκλήρη Ακρόπολις», επισημαίνει ο Χίτλερ στους συνεργάτες του¹³. Ιδιαίτερη έκπληξη προκαλεί, ωστόσο, η απόπειρα παρουσίασης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού ως πρόδρομου της «Νέας Γερμανίας». «Αν κάποιος μας ρωτάει για τους προγόνους μας, θα πρέπει να τον παραπέμπουμε στους Έλληνες», διαβάζει κανείς στο *Mein Kampf*. Έλληνες και Γερμανοί εμφανίζονται ξαφνικά να έχουν κοινή φυλετική καταγωγή. Οι Έλλη-

μία Αθηνών, 2 Απριλίου 35), ενώ το 1954 από τους 243 καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών οι μισοί υπήρξαν σπουδαστές γερμανικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. (Βλ. Franz Thierfelder, *Die deutsche Sprache im Ausland*, Hamburg u.a. 1957, τόμος 2, σ. 29).

10. Βλ. Konstantinos Kotsovilis, *Die griechischen Studenten in München unter König Ludwig I. von Bayern (von 1826 bis 1844). Werdegang und späteres Wirken beim Wiederaufbau Griechenlands*, München-Schwabing 1995, σ. 243 κ.εξ.

11. Βλ. Emanuel Turczynski, "Bayerische Hochschullehrer und griechische Studenten", στο: Gerhard Grimm und Theodor Nikolaou (επιμ.), *Bayerns Philhellenismus*, München 1993, σ. 83–95.

12. Βλ. Hagen Fleischer, "Deutsche kulturelle Präsenz in Griechenland: Rückblick und Ausblick", στο: Horst J. Deinwallner (επιμ.), *Goethe Institut 50 χρόνια στην Ελλάδα, 1952–2002*, Αθήνα 2002, σ. 36–39.

13. Henry Picker, *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, München 1981, 7 Ιουλίου 1942 [στο: Hagen Fleischer, «Η ναζιστική εικόνα για τους (Νέο)-Έλληνες και η αντιμετώπιση του άμαχου πληθυσμού από τις γερμανικές αρχές κατοχής», *Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*, τ. 2, Ρέθυμνο 1986, σ. 373.

ες, ωστόσο, ανέπτυξαν λαμπρό πολιτισμό μόνο από τη στιγμή που εγκατέλειψαν τον παγωμένο Βορρά και εγκαταστάθηκαν στο Νότο, όπου χάρη στις ευνοϊκές μεσογειακές κλιματολογικές συνθήκες άνθισε η «δημιουργική εκείνη δύναμη που είχαν κληρονομήσει από τη βόρεια καταγωγή τους»¹⁴. Η παράλογη αυτή θεωρία περί «φυλετικής συγγένειας», που έμμεσα έδινε στη «φυλή των Γερμάνων» μερίδιο από τη δόξα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, αποτελούσε την αιτιολογία κάθε γερμανοελληνικής προσέγγισης κατά τη δεκαετία του '30. Το γενικό κλίμα «συναδέλφωσης» διευκόλυνε αρκετά και η άνοδος του πολιτικά συγγενικού μεταξικού καθεστώτος.

Το ενδιαφέρον της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας για την ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην προπολεμική Ελλάδα προέκυπτε εκτός των άλλων από την γεωπολιτική της θέση, καθώς στα Βαλκάνια διακυβεύονταν τεράστια οικονομικά συμφέροντα. Στα πλαίσια του «Νέου Σχεδίου» του Υπουργού Οικονομίας και Ανώτατου Επιτετραμμένου της Πολεμικής Οικονομίας Hjalmar Schacht τα Βαλκάνια προσέφεραν ήδη από το 1934 πρώτες ύλες για την πολεμική βιομηχανία και αγροτικά προϊόντα σε ευνοϊκές για τη Γερμανία συνθήκες μέσω του κλίρινγκ¹⁵. Από την Ελλάδα η Γερμανία εισήγαγε τη συνολική παραγωγή σε βωξίτη, αλλά και χρυσό, ενώ ήταν ο καλύτερος αγοραστής του ελληνικού καπνού¹⁶. Έτσι τα βαλκανικά κράτη περνούσαν σταδιακά σε οικονομική εξάρτηση από το Γ' Ράιχ, γεγονός που προσέφερε και δυνατότητες πολιτικής επιρροής¹⁷. Η πολιτιστική πολιτική αποτελούσε στην περίπτωση αυτή έναν ιδανικό καταλύτη.

Ως συνέπεια των παραπάνω η γερμανική πολιτιστική πολιτική είχε εδραιώσει τη θέση της στην προπολεμική Ελλάδα. Ενδεικτικά να αναφερθεί ότι ο αριθμός των μαθητών της Γερμανικής Σχολής Αθηνών είχε αυξηθεί από 134 κατά το σχολικό έτος 1932/33 σε 373 το σχολικό έτος 1938/39¹⁸. Κι ενώ το θερινό εξάμηνο του 1933 σπούδαζαν στη Γερμανία συνολικά 107 Έλληνες φοιτητές, το αντίστοι-

14. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, München 1938, S. 433 [στο: Hagen Fleischer, "Die, Viehmenschen 'und das 'Sauvolk'. Feindbilder einer dreifachen Okkupation: Der Fall Griechenland", στο: Wolfgang Benz u.a. (επιμ.), *Kultur - Propaganda - Öffentlichkeit. Intentionen deutscher Besatzungspolitik und Reaktionen auf die Okkupation*, Berlin 1998, σ. 135-169, εδώ σ. 136].

15. Βλ. Emmanouil Zacharioudakis, *Die deutsch-griechische Beziehungen 1933-1941. Interessengegensätze an der Peripherie Europas*, Husum 2002, σ. 37.

16. Βλ. Ανρίκας Βελλιάδης, *Μεταξάς-Χίτλερ. Ελληνογερμανικές Σχέσεις στην Μεταξική Δικτατορία 1936-1941*, Αθήνα 2003, σ. 49.

17. Βλ. Zacharioudakis, σ. 37.

18. Βλ. Jens Godber Hansen, *Das Dörpfeld-Gymnasium in Athen. Geschichte und Gestalt einer deutschen Auslandsschule*, Kiel 1971, σ. 70.

χο του 1938 ανέρχονταν σε 172. Σε αντίθεση με μια μοναδική υποτροφία σε Έλληνα φοιτητή το 1932/33, το ίδρυμα Alexander von Humboldt είχε χορηγήσει τουλάχιστον 18 το 1938/39¹⁹. Παράλληλα, από τους συνολικά 520 αλλοδαπούς επιστήμονες που επόπτευσε το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου οι 60 ήταν Έλληνες, αποτελώντας τη δεύτερη σε δύναμη εθνική ομάδα μετά τους Ιάπωνες με 63 επιστήμονες²⁰. Μεγαλύτερη επιτυχία θεωρείτο, ωστόσο, η ίδρυση ενός πανελληνίου δικτύου παραρτημάτων της Γερμανικής Ακαδημίας. Ήδη στα τέλη του 1933 από τα συνολικά 17 παραρτήματα της Ακαδημίας σε όλο τον κόσμο τα επτά έδρευαν στην Ελλάδα²¹.

Καθώς ήταν αναμενόμενο, με τη γερμανική εισβολή στην Ελλάδα πάγωσε κάθε απόπειρα πολιτιστικής πολιτικής. Και στις δύο πλευρές επικρατούσε αμηχανία και καχυποψία. Η εισαγωγή της γερμανικής ως υποχρεωτικής γλώσσας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η δημιουργία δύο πανεπιστημιακών εδρών Γερμανικής Φιλολογίας, η ίδρυση του Γερμανικού Επιστημονικού Ινστιτούτου στην Αθήνα²² και ενός Γερμανικού Βιολογικού Ινστιτούτου στον Πειραιά,²³ η συνέχιση της δραστηριότητας του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου σε συνδυασμό με τη δημιουργία μιας επίφασης καλλιτεχνικής ζωής στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη επιδίωκαν να προπαγανδίσουν το «πολιτιστικό μεγαλείο» της Γερμανίας κατά τη «νικητήρια» φάση του πολέμου. Η εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα στην κατεχόμενη Ελλάδα προέβαλε τη ναζιστική Γερμανία ως «προστάτιδα δύναμη» της χώρας, που κινδύνευε αφενός από την απειλή του «μπολσεβικισμού», αφετέρου από την Αγγλία, «τον πιστοδότη που ρουφάει το αίμα των μικρών κρατών και τα χρησιμοποιεί ως τροφή για τα κανόνια της». «Διότι ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γερμανία δεν υπάρχουν πολιτικές διαφορές και η Γερμανία είναι ένας φυσικός, οικονομικός και πολιτιστικός συνέταιρος της Ελλάδας»²⁴. Έμπρακτη απόδειξη αυτού θεωρείτο σύμφωνα με τα προ-

19. Βλ. Volkhard Laitenberger, *Akademischer Austausch und auswärtige Kulturpolitik. Der Deutsche Akademischer Austauschdienst 1923–45*, Göttingen 1976, σ. 270 και 284.

20. Βλ. Johannes Irmscher, «Οι επιστημονικές σχέσεις του πανεπιστημίου του Βερολίνου με τη φασιστική Ελλάδα», στο: Hagen Fleischer/Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936–1944. Δικτατορία - Κατοχή – Αντίσταση*, Αθήνα 1989, σ. 336–356, εδώ σ. 342.

21. Βλ. Hagen Fleischer, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των Μεγάλων Δυνάμεων», σ. 80.

22. Βλ. Frank-Rutger Hausmann, *„Auch im Krieg schweigen die Musen nicht“. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg*, Göttingen 2001, σ. 238–255.

23. Βλ. Μαρία Ζαρίφη, *German science as a tool of foreign cultural policy and propaganda? The scientific relations between Greece and the Third Reich: A case study*, Diss. Florenz 2005.

24. PAAA, R 29614, Altenburg Telegramm Nr. 129, 14 Ιανουαρίου 1943.

προπαγανδιστικά συνθήματα η φροντίδα των πολιτιστικών σχέσεων κατά τη διάρκεια του πολέμου²⁵.

Στο σημείο αυτό τίθεται εύλογα το ερώτημα σχετικά με τον ρόλο της πολιτικής πολιτικής στην Ελλάδα κατά τη δεύτερη, σκληρότερη φάση της Κατοχής μετά την αποχώρηση των Ιταλών συμμάχων τον Σεπτέμβριο του 1943, την έξαρση της ελληνικής αντίστασης και τις βιαιοπραγίες της Βέρμαχτ. Η παραμονή στα «πολιτιστικά πόστα», η συνέχιση του «πνευματικού πολέμου» με κάθε μέσο και η ενίσχυση της πεποίθησης για τη νικηφόρα έκβαση του πολέμου, αποτελούσαν, καθώς φαίνεται, τις μοναδικές κατευθυντήριες γραμμές των φορέων της πολιτιστικής πολιτικής. Η όξυνση της κατοχικής πολιτικής δεν συνοδεύτηκε, καθώς αποδείχτηκε στην πράξη, από μια παράλληλη πολιτιστική επέλαση. Έκδηλη είναι, ωστόσο, η αμφισβήτηση της φυλετικής συγγένειας των Νεοελλήνων με τους αρχαίους Έλληνες, όχι μόνο από τον Χίτλερ και τη στρατιωτική ηγεσία, αλλά και από γνωστούς ιστορικούς που στηριζόμενοι στη θεωρία του Jakob Philipp Fallmerayer τοποθετούσαν τη «φυλετική συρρίκνωση» των Ελλήνων στην ελληνιστική εποχή. Η αναθεώρηση της ναζιστικής εικόνας για τους Έλληνες αποσκοπούσε και στην εξουδετέρωση της «λανθάνουσας τάσης προς επικίνδυνο φιλελληνισμό» του στρατεύματος και την άρση των αναστολών κατά τις πράξεις βίας σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού²⁶.

Η εξάπλωση της γερμανικής γλώσσας εξακολούθησε να βρίσκεται στο επίκεντρο της εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής και κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στόχος της ήταν να εκφράσει και να σταθεροποιήσει την υπεροχή της γερμανικής γλώσσας και κατ' επέκταση της Γερμανίας στην Ευρώπη²⁷. Σύμφωνα με τα εθνικοσοσιαλιστικά σχέδια η γερμανική γλώσσα έπρεπε να προπαγανδίζεται ως η κοινή γλώσσα επικοινωνίας της μελλοντικής Ευρώπης. Για το σκοπό αυτό θα έπρεπε να δημιουργούνται πάντα οι κατάλληλες δυνατότητες εκμάθησής²⁸.

25. Standardthesen für Griechenland, Nr. 30 [Κατευθυντήριες γραμμές της γερμανικής προπαγάνδας στην Ελλάδα] σ. 52. Σε ελληνική μετάφραση στο: Hagen Fleischer, «Η ναζιστική προπαγάνδα στην Κατοχή ένα διαφορούμενο όπλο, στο: Hagen Fleischer/Νίκος Σβορώνος (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936–1944. Δικτατορία - Κατοχή - Αντίσταση*, Αθήνα 1989, σ. 336–356, εδώ σ. 342.

26. Hagen Fleischer, «Η ναζιστική εικόνα για τους (Νέο)-Έλληνες και η αντιμετώπιση του άμαχου πληθυσμού από τις γερμανικές αρχές κατοχής», *passim*.

27. Βλ. Scholten, σ. 395 κ.εξ.

28. ΡΑΑΑ, R 60804, Aufzeichnung des Leiters der Kulturpolitischen Abteilung des AA vom 10 Απριλίου 1943, [Σημείωση του διευθυντή του τμήματος Πολιτιστικών Υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών] σ. 8.

Υπό το καθεστώς της γερμανικής Κατοχής τα γερμανικά απέκτησαν στην Ελλάδα, όπως και στη Γαλλία, το Βέλγιο και τη Σερβία, το καθεστώς μιας «συνεπίσημης» γλώσσας²⁹. Ήταν η γλώσσα των κατακτητών, της ανώτατης «εκτελεστικής εξουσίας». Η γερμανική στρατιωτική διοίκηση παραχώρησε στην κατοχική Ελληνική Κυβέρνηση την αρμοδιότητα για την προώθηση της γερμανικής γλώσσας στον τομέα της ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης³⁰. Ένα από τα πρώτα μέτρα της κατοχικής Κυβέρνησης αφορούσε την εισαγωγή της γερμανικής γλώσσας ως πρώτης υποχρεωτικής ξένης γλώσσας στα ελληνικά γυμνάσια και τις εμπορικές σχολές³¹. Στο γυμνάσιο η εκμάθηση της γερμανικής άρχιζε από την τρίτη τάξη, ενώ της ιταλικής, που επίσης αποτελούσε υποχρεωτικό μάθημα, από τη δεύτερη. Και οι δύο γλώσσες διδάσκονταν τέσσερις ώρες την εβδομάδα³². Η εισαγωγή της γερμανικής προπαγανδίστηκε από το γερμανικό τύπο της Ελλάδας ως «αναγνώριση της θέσης υπεροχής της Μεγάλης Γερμανίας στον ευρωπαϊκό χώρο» και «προϋπόθεση για τη συμμετοχή στο κοινό πολιτιστικό επίπεδο της εποχής». Η εφαρμογή αυτού του μέτρου προέκυψε, σύμφωνα με το δημοσίευμα, από την αυξανόμενη χρήση της γερμανικής γλώσσας, την αναβάθμιση των οικονομικών σχέσεων και τον διαρκώς αυξανόμενο αριθμό των μαθητών στα γερμανικά γλωσσικά ιδρύματα που δραστηριοποιούνταν στη χώρα³³. Για τη διδασκαλία της γλώσσας στη δημόσια εκπαίδευση ήταν αναγκαίος ο άμεσος διορισμός Ελλήνων καθηγητών γερμανικής γλώσσας. Κυβερνητικό διάταγμα ανέθεσε τη δωρεάν εκπαίδευσή τους μέσω επιμορφωτικών σεμιναρίων στο διευθυντή της Γερμανικής Σχολής Αθηνών Alfred Romain σε συνεργασία με τον κάτοχο της έδρας Γερμανικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Rudolf Fahrner και το διευθυντή της Γερμανικής Ακαδημίας Kurt Meyer³⁴. Η συνεργασία των προβλεπόμενων από το νόμο φορέων αποδείχτηκε, ωστόσο, προβληματική με αποτέλεσμα να εμφανιστούν εκ νέου στο προσκήνιο οι προπολεμικοί ανταγωνισμοί μεταξύ των γερμανικών πολιτιστικών ιδρυμάτων, κυρίως ανάμεσα στη Γερμανική Ακαδημία και τη Γερμανική Σχολή. Σε αντίθεση με τη Γερμανική Ακαδημία Αθηνών, που «υποχώρησε άδοξα και αρκέστηκε σε λίγα ψίχουλα», όπως σχολιάζει χαρακτηρι-

29. Βλ. Scholten, σ. 346.

30. IfZ, MA 514, Bl. 88 κ. εξ., Abschlussbericht der Militärverwaltung [Τελική Αναφορά της Στρατιωτικής Διοίκησης], 1945.

31. Νομοθετικό Διάταγμα 1025/1942 της 3/18 Φεβρουαρίου 1942, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* 29/1.

32. Νομοθετικό Διάταγμα 1056/1942 της 26 Φεβρουαρίου 1942.

33. *Deutsche Nachrichten für Griechenland*, 8 Μαρτίου 1942.

34. Στο ίδιο.

τικά ο διευθυντής του παραρτήματος της Γερμανικής Ακαδημίας στη Θεσσαλονίκη Otto Kieltmeyer, ο ίδιος κατόρθωσε να κρατήσει την εκπαίδευση των δασκάλων αποκλειστικά υπό την αιγίδα της Ακαδημίας³⁵. Εντυπωσιακή είναι, πράγματι, η ανταπόκριση των καθηγητών στη Βόρεια Ελλάδα, καθώς στη Θεσσαλονίκη ο αριθμός των εκπαιδευόμενων αυξήθηκε από 60 το Νοέμβριο του 1942 σε 111 το Φεβρουάριο του 1944³⁶. Σε πανελλαδικό επίπεδο, ωστόσο, η επιτυχία του σχεδίου δεν ήταν τόσο εντυπωσιακή, καθώς πολλά σχολεία παρέμεναν κλειστά και ο καλπάζων πληθωρισμός εκμηδένιζε τους μισθούς³⁷.

Η υπάρχουσα έδρα Γερμανικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών είχε ιδρυθεί με βασιλικό διάταγμα μόλις τον Ιανουάριο του 1939³⁸. Κάτοχός της ήταν ο τακτικός καθηγητής Γερμανικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης Rudolf Fahrner. Στις 20 Νοεμβρίου 1939 είχε δώσει την πρώτη επίσημη πανεπιστημιακή διάλεξη σε εορταστικό κλίμα,³⁹ αν και η ίδρυση της πολυπόθητης έδρας είχε πραγματοποιηθεί με σημαντική καθυστέρηση. Σε κάθε περίπτωση το κατοχικό καθεστώς επέβαλε την ίδρυση δύο επιπλέον εδρών Γερμανικής Φιλολογίας, μιας τακτικής στο Πολυτεχνείο⁴⁰ και μιας αντίστοιχης στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης⁴¹, καθώς στα πλαίσια του «πνευματικού πολέμου» η δημιουργία πανεπιστημιακών εδρών Γερμανικής Φιλολογίας αποτελούσε ένα επιπρόσθετο όργανο της γλωσσικής και πολιτιστικής γενικότερα πολιτικής. Την πρώτη ανέλαβε ύστερα από πρόταση της πανεπιστημιακής Συγκλήτου ο διευθυντής της Γερμανικής Σχολής Αθηνών Romann, που έβλεπε να ευοδώνονται

35. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης (Kieltmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 16 Ιουνίου 1942.

36. BA, R 51/192, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης (Kieltmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 29 Φεβρουαρίου 1944.

37. PAAA, R 63869, Bericht des Ministerialrats Freysoldt über die Reifeprüfung und Schulbesichtigung der deutschen Schule in Saloniki, [Αναφορά του υπουργικού συμβούλου Freysoldt για τις απολυτήριες εξετάσεις και την επίσκεψη στην Γερμανική Σχολή Αθηνών], 24-26 Μαΐου 1944.

38. Βασιλικό Διάταγμα «Περί ιδρύσεως έδρας της Γερμανικής Φιλολογίας και Λογοτεχνίας παρά τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών» *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* 18/24 Ιουαναρίου 1939, (Α 31).

39. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Kulturbericht (Oktober bis Dezember 1939) [Αναφορά για την πολιτιστική δραστηριότητα (Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1939)].

40. Νομοθετικό Διάταγμα 64/1941 της 22/23 Μαΐου 1941, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, (Α 172).

41. Νομοθετικό Διάταγμα «Περί ιδρύσεως έδρας Γερμανικής Λογοτεχνίας παρά τω Πανεπιστημίω Θεσσαλονίκης», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 24 Μαρτίου 1943 (65/1).

οι μακρόχρονες προσπάθειές του για την απόκτηση του τίτλου του καθηγητή πανεπιστημίου⁴². Την έδρα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο ανέλαβε προσωρινά λόγω της έλλειψης διδακτικού προσωπικού ο διευθυντής της Γερμανικής Ακαδημίας στη Θεσσαλονίκη Kielmeyer⁴³.

Η απουσία ιστορικών πηγών καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη κάθε απόπειρα εκτίμησης της πορείας των γερμανικών σπουδών στην κατεχόμενη Ελλάδα. Δεν είναι γνωστό εάν η εισαγωγή της γερμανικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αύξησε το ενδιαφέρον για τις γερμανικές σπουδές στην Ελλάδα. Τα υπάρχοντα στατιστικά στοιχεία περιορίζονται στην καταγραφή του συνολικού αριθμού των φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, που κατά το ακαδημαϊκό έτος 1941/42 ανερχόταν σε 142, ενώ τα δύο επόμενα κατοχικά ακαδημαϊκά έτη κυμαινόταν στους 396⁴⁴. Για τους φοιτητές των ξενόγλωσσων τμημάτων δεν υπάρχουν στοιχεία. Στο τμήμα Γερμανικής Φιλολογίας του Πολυτεχνείου οι φοιτητές δεν ξεπερνούσαν κατά μέσο όρο τους είκοσι⁴⁵. Μπορεί όμως να υποθέσει κανείς ότι οι προοπτικές επιτυχίας των γερμανικών σπουδών σε ένα ελληνικό ίδρυμα ήταν περιορισμένες. Διότι εκτός από τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και τη συχνή διακοπή των πανεπιστημιακών παραδόσεων η αντιστασιακή φοιτητική δράση διατηρούσε σε χαμηλά επίπεδα τον αριθμό των ενδιαφερομένων φοιτητών. Να αναφερθεί ενδεικτικά ότι στη Θεσσαλονίκη ο αριθμός των φοιτητών που είχαν χάσει τη ζωή τους σε διάφορες αντιστασιακές πράξεις κατά του κατακτητή άγγιζε τους 47 την άνοιξη του 1943, ενώ η γερμανική Υπηρεσία Ασφαλείας είχε συλλάβει αρκετούς πανεπιστημιακούς, όπως τον πρώην πρότανη Δημήτριο Καββαδία⁴⁶. Η κατάσταση των γερμανικών σπουδών στην Ελλάδα ήταν τυπική για τη Μέση και Νότια Ευρώπη, όπως προκύπτει από μια σχετική ημερίδα που έλαβε χώρα στο γερμανικό Υπουργείο Παιδείας τον Σεπτέμβριο του 1942. Κατά τις συζητήσεις η αδυναμία της γερμανικής πολιτιστικής πολιτικής σε αυτόν τον τομέα αποδόθηκε στην έλλειψη ικανών και πολιτικά έμπιστων καθηγητών και την ελλιπή υποδομή των ιδρυμάτων⁴⁷.

42. BA, R 51/96, Απόκομμα από άγνωστη εφημερίδα, 27 Μαΐου 1941.

43. BA, R 51/97, Υπουργείο Εξωτερικών προς Υπουργείο Παιδείας, 23 Σεπτεμβρίου 1943.

44. Βλ. Αριστείδης Σκαρπαλέζος (επιμ.), *Από την ιστορίαν του Πανεπιστημίου Αθηνών (Ιστορικά κείμενα και ιστορικά στοιχεία)*, Αθήνα 1964.

45. Από την συνέντευξη της γράφουσας με τον πρέσβη ε.τ. κ. Βύρωνα Θεοδωρόπουλο. (Αθήνα, 26 Απριλίου 2002).

46. Βλ. Θανάσης Φωτιάδης, «Η πνευματική αντίσταση στη Θεσσαλονίκη», στο *Επιθεώρηση Τέχνης* 87 (1962), σ. 434–442.

47. BA, R 51/35, Bericht über die Tagung im Reichserziehungsministerium Berlin zwischen dem 30. 9. und 1. 10. 1942 über die Lage der Germanistik und der deutschen

Για τη λειτουργία της Γερμανικής Ακαδημίας σε ολόκληρη την Ελλάδα το ξέσπασμα του ελληνοϊταλικού πολέμου είχε σημάνει ένα «επώδυνο» – όπως χαρακτηρίστηκε από τους αρμόδιους – πλήγμα, καθώς η πολιτιστική της δράση στη χώρα σημείωνε επιτυχία και ο αριθμός των μαθητών είχε αγγίξει σε πανελλαδικό επίπεδο τους 3.000⁴⁸. Στην Αθήνα η Γερμανική Ακαδημία – που έφερε την επίσημη ονομασία *Κέντρο Διαμεσολάβησης Γερμανοελληνικών Πολιτιστικών Ανταλλαγών* (*Mittelstelle für deutsch-griechischen Kulturaustausch*) και από το 1939 στεγαζόταν σε ένα νεοκλασικό κτήριο στην γωνία των οδών Σίνα και Διδότου – άνοιξε και πάλι τις πύλες της μετά την κατάκτηση της χώρας από τα φασιστικά και ναζιστικά στρατεύματα, το Μάιο του 1941. Στο κάλεσμά της θα ανταποκριθούν περισσότεροι από 320 μαθητές. Ακολούθησε η επαναλειτουργία του παραρτήματός της στον Πειραιά και στη Μυτιλήνη, ενώ μέχρι τον Οκτώβριο του 1942 είχαν ξεκινήσει τα μαθήματα γερμανικής γλώσσας και λογοτεχνίας στην Πάτρα, το Βόλο και τη Θεσσαλονίκη. Τα παραπάνω είναι τα μοναδικά σπουδαστήρια που επαναλειτούργησαν. Τα αντίστοιχα της Καβάλας, της Δράμας και των Σερρών αποσπάστηκαν διοικητικά από την Αθήνα, καθώς οι συγκεκριμένες πόλεις είχαν πλέον περιέλθει στη βουλγαρική ζώνη Κατοχής. Στην Κέρκυρα οι Ιτακοί δεν επέτρεψαν στους σιμιάχους τους την πολιτιστική προπαγάνδα, ενώ η Κρήτη ήταν για στρατιωτικούς λόγους σχεδόν αποκλεισμένη από την υπόλοιπη Ελλάδα. Η επάνδρωση του σπουδαστηρίου της Καλαμάτας στάθηκε αδύνατη λόγω της έλλειψης λεκτόρων⁴⁹.

Η δράση της Γερμανικής Ακαδημίας στην κατοχική Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την απουσία μιας ενιαίας και συντονισμένης γραμμής στη χάραξη της γλωσσικής και πολιτιστικής κατ' επέκταση πολιτικής. Φυσικά οι συνθήκες είχαν μεταβληθεί ριζικά. Ένα γλωσσικό ινστιτούτο μιας ξένης και φιλικής μέχρι πρότινος δύναμης καλείτο να συνεχίσει την πολιτιστική του αποστολή σε μια

Literaturgeschichte an den nichtdeutschen Wissenschaftlichen Hochschulen Kontinental-Europas vom 10. 10. 1942 [Αναφορά της 10 Οκτωβρίου 1942 για την ημερίδα που διοργανώθηκε στο Υπουργείο Παιδείας μεταξύ 30 Σεπτεμβρίου και 1 Οκτωβρίου 1942 σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στις έδρες Γερμανικής Φιλολογίας των μη-γερμανικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων της ηπειρωτικής Ευρώπης].

48. BA, R 51/96, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Die Deutsche Akademie in Griechenland seit Beginn des griechisch-italienischen Krieges [Η Γερμανική Ακαδημία στην Ελλάδα από την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου].

49. BA, R 51/26, Kurzbericht des Mittelstellenleiters Griechenland Dr. Alexander Steinmetz [Σύντομη αναφορά του διευθυντή της Γερμανικής Ακαδημίας Αθηνών, Dr. Alexander Steinmetz] χ.χ. [1944].

κατεχόμενη από αυτή, και δύο άλλες δυνάμεις (Ιταλία, Βουλγαρία) χώρα, με την οποία βρισκόταν πλέον σε εμπόλεμη κατάσταση. Επιπλέον, αξεπέραστες ήταν οι ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό, καθώς οι περισσότεροι λέκτορες είχαν κληθεί να υπηρετήσουν τη Βέρμαχτ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την Ακαδημία να στελεχώνουν κυρίως γυναίκες, συνήθως Γερμανίδες παντρεμένες με Έλληνες, και σε αρκετές περιπτώσεις ακόμα και Έλληνες. Πιο σύνθετη από την προσαρμογή στις δυσμενείς εξωτερικές συνθήκες, που συνεπάγεται ένας πόλεμος, ήταν για αρκετούς λέκτορες η ενδογενής μεταμόρφωση ύστερα από τη μεταβολή των σχέσεων εξουσίας. Δεν είχε αλλάξει, ωστόσο, μόνο το καθεστώς των φορέων της πολιτιστικής πολιτικής, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις και αυτό των δεκτών. Η προσωπικότητα του λέκτορα, η πολιτική του στάση αλλά και οι προσωπικές σχέσεις με τους Έλληνες αποτέλεσαν ως εκ τούτου καθοριστικό παράγοντα της πολιτιστικής πολιτικής.

Στις μεταβαλλόμενες καταστάσεις οι εκπρόσωποι της Γερμανικής Ακαδημίας στην Ελλάδα αντέδρασαν κατά διαφορετικό τρόπο. Ενδεικτική είναι η διχογνωμία των λεκτόρων σχετικά με τις μεθόδους της πολιτιστικής πολιτικής στην κατεχόμενη χώρα. Ο διευθυντής της Γερμανικής Ακαδημίας στην Αθήνα Kurt Meyer ήταν υπέρμαχος μιας εξελίξης και εφάμιλλης γερμανοελληνικής πολιτιστικής ανταλλαγής, απορρίπτοντας την «πολιτιστική δικτατορία» της Γερμανίας που θα προέκυπτε από τη θέση του κατακτητή στην Ελλάδα. Ο συνάδελφός του Kielmeier, αντίθετα, έδειχνε να πιστεύει ότι

οι καιροί έχουν αλλάξει. Δεν είμαστε πλέον οι ξένοι που μας ανέχονταν λίγο πολύ απρόθυμα. Ήμαστε κυρίαρχοι αυτού του κράτους. (...) Όποιος δεν θέλει να έχει δοσοληψίες μαζί μας μπορεί να φύγει. Όποιος όμως παραμένει σ' εμάς θα πρέπει να μας ανήκει απόλυτα. Οι χορευτικές βραδιές, τα χορευτικά τσάγια, τα καρναβάλια και οι πνευματώδεις συζητήσεις είναι μεν όλα πολύ χαριτωμένα και αναγκαία, αλλά δεν αρκούν. Η δράση μας θα πρέπει να είναι προγραμματισμένη, απερίσπαστη και ψυχρή. Δεν θα κανακεύουμε πια τους ατίθασους και ζόρικους Έλληνες⁵⁰.

Υπό αυτές τις συνθήκες ο Kielmeier ζητά και επιτυγχάνει τη μετάθεσή του από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη, όπου το κλίμα ήταν σαφώς διαφορετικό.

Πράγματι, στη Θεσσαλονίκη ο συνωστισμός των ενδιαφερομένων τον Οκτώβριο του 1941 ήταν τόσο μεγάλος που η έναρξη των μαθημάτων μετατέθηκε μια

50. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Kielmeier) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 9 Αυγούστου 1941 και Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 16 Ιουνίου 1942. Βλ. Επίσης Hagen Fleischer, "Zwischen Goebbels und Goethe. 100 Jahre kulturelle Präsenz in Thessaloniki und Mazedonien", *Thetis* 5/6 (1994), σ. 321–335, εδώ σ. 321f.

εβδομάδα αργότερα. Τελικά έγιναν δεκτοί μόνο 853 μαθητές. Λέγεται μάλιστα ότι οι γονείς μαθητών που απορρίφθηκαν απείλησαν τους λέκτορες της Ακαδημίας με τη γερμανική στρατιωτική αστυνομία, ενώ μια Ελληνίδα δεν δίστασε να παρακινήσει δύο Γερμανούς στρατιώτες να μεσολαβήσουν για χάρη της⁵¹. Κατά τη διάρκεια του πρώτου κατοχικού χειμώνα 1941/42 ο αριθμός των γλωσσομαθών θα αυξηθεί τελικά στους 1.200, από τους οποίους θα αποχωρήσουν 240. Οι λέκτορες αποδίδουν την αποχώρηση των μαθητών στην έλλειψη τροφίμων, τη διακοπή της συγκοινωνίας και του ηλεκτρικού ρεύματος⁵². Η κατάσταση σίτισης του πληθυσμού στη Θεσσαλονίκη είναι πάντως συγκριτικά καλύτερη από αυτή της πρωτεύουσας, όπου ο φοβερός λιμός στοίχισε τη ζωή σε περισσότερα 40.000 άτομα στην περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά (Οκτώβριος 1941-Οκτώβριος 1942)⁵³. Από τη Γερμανική Ακαδημία Αθηνών θα αποχωρήσουν 287 από τους συνολικά 763 μαθητές κατά το δίμηνο Ιανουαρίου/ Φεβρουαρίου 1942⁵⁴. «Οι μαθητές που επισκέπτονται την Ακαδημία γίνονται συνεχώς λιγότεροι και σαφώς πιο αδύνατοι και καταβεβλημένοι»⁵⁵, ενημερώνει την κεντρική διεύθυνση της Γερμανικής Ακαδημίας στο Μόναχο ο λέκτορας Otfried Nitschke από το παράρτημα του Πειραιά. «Αν και στην αρχή ήταν οι φτωχότεροι που υπέφεραν, τώρα έχουν πληγεί και οι μαθητές που προέρχονται από τη μεσαία τάξη, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία των μαθητών μας»⁵⁶.

Η εικόνα στην Αθήνα θα παραμείνει αμετάβλητη και κατά το επόμενο σχολικό έτος 1942/43. Αν και αυτό θα αρχίσει «ελλειψόφρα» με 783 ενδιαφερόμενους τον Οκτώβριο του 1942, «ο ζήλος των μαθητών θα υποχωρήσει», όπως διαπιστώνει ο διευθυντής, φτάνοντας τους 439 τον Απρίλιο⁵⁷. Σύμφωνα με ένα στατιστικό δείγμα του Φεβρουαρίου του 1943, οι μαθητές διανέμονται σε οκτώ τμήματα αρ-

51. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Kielmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 12 Οκτωβρίου 1941.

52. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Kielmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 16 Ιουνίου 1942 και BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Kielmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 18 Μαΐου 1942.

53. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994, σ. 66.

54. BA, R 51/96, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 26 Σεπτεμβρίου 1941 και 11 Οκτωβρίου 1941.

55. BA, R 51/173, Παράρτημα Πειραιώς προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 21 Δεκεμβρίου 1941.

56. BA, R 51/173, Παράρτημα Πειραιώς προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 30 Μαρτίου 1942.

57. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Meyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Tätigkeitsbericht über das Halbjahr 1942/43 [Έκθεση πεπραγμένων για το πρώτο εξάμηνο του σχολικού έτους 1942/43].

χαρίων, 19 τμήματα προχωρημένων και τρία τμήματα λογοτεχνίας. Σχεδόν το 35% του μαθητικού δυναμικού ήταν φοιτητές ή μαθητές των ανώτερων γυμνασιακών τάξεων, το 18% ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ με το ίδιο ποσοστό εκπροσωπούνταν οι ανεπάγγελτες κυρίες και οι γκουβερνάντες⁵⁸. Εκτός από το διευθυντή Meyer και το νεαρό φιλόλογο Rudolf Grimm, που είχε αναλάβει τα τμήματα της λογοτεχνίας, τις υπόλοιπες τάξεις δίδασκαν δύο νεαροί Έλληνες και δύο Γερμανίδες παντρεμένες με Έλληνες⁵⁹. Σύντομα ο Kurt Meyer θα αντικατασταθεί από τον φιλέλληνα και νεοελληνιστή Alexander Steinmetz, ο οποίος «στο πνεύμα της πολιτιστικής ανταλλαγής» προσπαθεί να ενσωματώσει στη διδασκαλία του και «ελληνικά πολιτιστικά στοιχεία». «Είναι μια αρχή που τηρώ μόνος μου και μπορώ να διαπιστώσω ότι – τουλάχιστον εδώ στην Ελλάδα – βρίσκει απήχηση στους μαθητές. Διότι ακριβώς τώρα κατά τη διάρκεια του πολέμου δεν έχει μεγάλη σημασία να τονίζουμε αποκλειστικά και μόνο τον γερμανικό πολιτισμό»⁶⁰. Εφαρμόζοντας την αρχή του στην πράξη ο Steinmetz, που υπηρέτησε τις ελληνογερμανικές σχέσεις όχι μόνο κατά τη διάρκεια του πολέμου αλλά και μεταπολεμικά⁶¹, μεταφράζει στα γερμανικά για λογαριασμό της Γερμανικής Ακαδημίας του Μονάχου το *Όνειρο στο κύμα* του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και άλλα διηγήματα⁶². Ο διευθυντής του σπουδαστηρίου της Θεσσαλονίκης Kielmeyer, που με την έναρξη του ίδιου σχολικού έτους έχει διπλασιάσει για άλλη μια φορά τον αριθ-

58. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Meyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Stand des Unterrichts, Februar 1943 [Κατάσταση τμημάτων, Φεβρουάριος 1943].

59. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Meyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Stand des Unterrichts, Februar 1943 [Κατάσταση τμημάτων, Φεβρουάριος 1943].

60. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Steinmetz) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Bericht über die Sommerkurse 1943 [Αναφορά για τα καλοκαιρινά τμήματα του 1943].

61. Ο Alexander Steinmetz, που ήταν παντρεμένος με Ελληνίδα, είχε σπουδάσει βυζαντινή ιστορία και νεοελληνική λογοτεχνία. Ως καθηγητής της γερμανικής είχε διδάξει στην Εμπορική Σχολή της Σύρου και της Κρήτης, ενώ από το 1939 ήταν διευθυντής του σπουδαστηρίου της Γερμανικής Ακαδημίας στην Καβάλα. Τις γερμανοελληνικές σχέσεις καλλιέργησε όχι μόνο με τη διδακτική πράξη, αλλά και με επιστημονικές εργασίες, λεξικογραφία και μεταφράσεις. Μετέφρασε στην γερμανική γλώσσα κείμενα του Καζαντζάκη και ποιήματα του Σολωμού και του Βαλαωρίτη, του Παλαμά και του Μαβίλη. Βλ. Εμμανουήλ Κριαράς, «Αλέξανδρος Στάινμετς (1879–1973). Ένας ξεχασμένος Νεοελληνιστής», *Νέα Εστία* 150 (2001), σ. 647–654. Βλ. επίσης *Νέα Εστία* 94 (1973), 1644–1645 και *Νέα Εστία* 24 (1938), 1353–1354.

62. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Bericht über die Lektoren der DA in Griechenland [Αναφορά για τους λέκτορες της Γερμανικής Ακαδημίας στην Ελλάδα], 3 Φεβρουαρίου 1943.

μό των μαθητών του, που ανέρχεται σε 2.400, θα επιστρατεύσει πιο «επιθετικές» μεθόδους για την εδραίωση της γερμανικής γλωσσικής πολιτικής, επεκτείνοντας τον τομέα δραστηριοτήτων του εκτός των ορίων της Θεσσαλονίκης στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Τον Νοέμβριο του 1942 τα παραρτήματα της Γερμανικής Ακαδημίας στη Φλώρινα, το Αμύνταιο, την Έδεσσα, τη Βέροια, τη Νάουσα και το Κιλκίς αριθμούσαν συνολικά 1.390 μαθητές, αν και τα γερμανικά διδάσκονταν κατά κύριο λόγο από Έλληνες⁶³. Εκτός αυτού ο Kielmeyer είχε οργανώσει τα δημοφιλή «τμήματα γερμανικής λαογραφίας», τα οποία απευθύνονταν σε κάθε ενήλικα της Θεσσαλονίκης με τις στοιχειώδεις γνώσεις γραφής και ανάγνωσης που εκδήλωνε ενδιαφέρον. Τον Μάρτιο του 1943 τα τμήματα αριθμούσαν 864 ενδιαφερόμενους, τη στιγμή που ο συνολικός αριθμός των σπουδαστών της Γερμανικής Ακαδημίας στην Αθήνα είχε μειωθεί στους 546⁶⁴. Στα υπάρχοντα τμήματα προστέθηκαν το 1943 τα «τμήματα γερμανικού πολιτισμού» για κυρίες και νεαρά κορίτσια άνω των δεκαέξι, σύμφωνα με το πρότυπο του σπουδαστηρίου της Φλωρεντίας: «Οι κυρίες έχουν καθημερινά μάθημα από τις οχτώ μέχρι τις δώδεκα. Εβδομαδιαίως έχουν δεκατρείς ώρες γερμανική γλώσσα, τρεις ώρες πρωινή γυμναστική και δύο ώρες λαϊκά γερμανικά τραγούδια. Στην ελληνική γλώσσα διδάσκονται δύο ώρες γερμανική λογοτεχνία, μια ώρα γερμανική ιστορία και μία ώρα ιστορία της γερμανικής μουσικής»⁶⁵. Μετά το Παρίσι και τη Φλωρεντία το σπουδαστήριο της Θεσσαλονίκης με περισσότερες από 3.000 εγγραφές ήταν το τρίτο μεγαλύτερο στον κόσμο⁶⁶. Η απονομή επάθλων για την καλύτερη γερμανική μετάφραση στα ελληνικά, η παροχή υποτροφιών για σπουδές στο Μόναχο, η προσφορά βιβλίων αλλά και η μείωση στα δίδακτρα αποτελούσαν επιπρόσθετα μέσα προσέλκυσης των μαθητών στο αβέβαιο κλίμα του πολέμου.

Εξάλλου, οι συνθήκες δεν προδιαγράφονταν ευνοϊκές ούτε για τους «μεταλαμπαδευτές» του γερμανικού πνεύματος και κατακτητές. Η γερμανική στρατιωτική διοίκηση που έδρευε στη Θεσσαλονίκη δεν έδειχνε μεγάλη κατανόηση

63. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης (Kielmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 10 Νοεμβρίου 1942.

64. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης (Kielmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Stand des Unterrichts [Κατάσταση τμημάτων], 31 Μαρτίου 1943 και R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Meyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Stand des Unterrichts, Februar 1943 [Κατάσταση τμημάτων, Φεβρουάριος 1943].

65. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 31 Μαΐου 1943.

66. *Wacht im Südosten*, 1 Ιουνίου 1943.

για την «πολιτιστική συνεισφορά» της Γερμανικής Ακαδημίας. Η συνεργασία τους περιοριζόταν, καθώς φαίνεται, στην εκπαίδευση των Ελλήνων μεταφραστών γερμανικής γλώσσας που απασχολούνταν στη Βέρμαχτ. Οι λέκτορες είχαν αρχίσει μάλιστα να καταντούν κατά κάποιον τρόπο ενοχλητικοί στις στρατιωτικές αρχές με τις συνεχείς διαμαρτυρίες τους για την ανεπάρκεια Γερμανών λεκτόρων λόγω της στρατολογίας και την πενιχρή σίτισή τους, καθώς, όπως υποστήριζαν, δεν απολάμβαναν ούτε τα προνόμια των πολιτικών υπαλλήλων της Βέρμαχτ ούτε αυτά των διπλωματικών υπάλληλων⁶⁷: «Γελοιοποιούμεστε στα μάτια των Ελλήνων που μας περιφρονούν ως χαζούς λιμοκοντόρους που δεν ξέρουν να εκμεταλλευτούν τη νίκη τους», επισημαίνει ο Kieltmeyer με το χαρακτηριστικό δεικτικό του ύφους⁶⁸.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί, ωστόσο, το γεγονός ότι ο αριθμός των μαθητών της Ακαδημίας, παρά τις σχετικές αμφιταλαντεύσεις και σε αντίθεση με την τάση που επικράτησε στα αντίστοιχα ευρωπαϊκά παραρτήματα μετά την καμπή του πολέμου με την ήττα της Βέρμαχτ στο Στάλινγκραντ τον Φεβρουάριο του 1943, δεν υποχώρησε σημαντικά⁶⁹. Αντιθέτως, λίγους μήνες νωρίτερα η απόβαση των Συμμάχων στη Βόρεια Αφρική, που ενίσχυσε την ελπίδα για άμεσο τερματισμό του πολέμου, είχε επιφέρει αισθητή μείωση των μαθητών της Ακαδημίας όχι μόνο στην Αθήνα αλλά και στα σπουδαστήρια της Πάτρας και του Βόλου⁷⁰. Το τελευταίο σχολικό έτος αποδείχτηκε μάλιστα το πιο «αποδοτικό» για τη Γερμανική Ακαδημία, αν κρίνει κανείς την επιτυχία με βάση την προσέλευση των ενδιαφερομένων, που παρουσιάζει ταυτόχρονη αύξηση σε όλα τα μεγάλα παραρτήματα. Στην Αθήνα, για πρώτη φορά κατά την περίοδο της Κατοχής, ο αριθμός των σπουδαστών θα σημειώσει αύξηση, αγγίζοντας τους 903 τον Φεβρουάριο του 1944, ενώ στα καλοκαιρινά τμήματα ενδιαφέρον δήλωσαν 600 μαθητές σε αντίθεση με τους 250 του προηγούμενου καλοκαιριού⁷¹. Στη Θεσσαλονίκη τον Φεβρουάριο του 1944 οι γερμανομαθείς Έλληνες ξεπέρασαν τους 3.000. Η ίδια

67. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης (Kieltmeyer) προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Φεβρουαρίου 1943.

68. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης (Kieltmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 17 Φεβρουαρίου 1942.

69. Βλ. Scholten, σ. 367 και Michels, σ. 263.

70. BA, R 51/172, Γερμανική Ακαδημία Πατρών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 10 Ιανουαρίου 1943 και R 51/217, Γερμανική Ακαδημία Βόλου προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Arbeitsbericht 15 Σεπτεμβρίου–15 Δεκεμβρίου 1942 [Έκθεση πεπραγμένων 15 Σεπτεμβρίου–15 Δεκεμβρίου 1942].

71. BA, R 51/94, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 13 Ιουλίου 1944.

τάση εκδηλώθηκε στο σπουδαστήριο του Βόλου, που κατά το διάστημα Απριλίου-Μαΐου 1944 κατέγραψε 203 μαθητές, αλλά και της Πάτρας που τον Ιανουάριο του 1944 θα επαναλειτουργήσει με 200 μαθητές⁷².

Πού οφείλεται όμως η αύξηση του ενδιαφέροντος των γερμανομαθών Ελλήνων στην τελευταία αυτή φάση της Κατοχής; Η σίπιση του πληθυσμού, αν και παρέμενε ελλιπής, είχε παρουσιάσει σχετική βελτίωση σε σύγκριση με τον πρώτο κατοχικό χειμώνα. Ο διευθυντής της Γερμανικής Ακαδημίας της Αθήνας προσπαθώντας να εξηγήσει το γεγονός υποστηρίζει ότι οι κάτοικοι είχαν πλέον προσαρμοστεί, κατά κάποιο τρόπο, στη δυσάρεστη καθημερινότητα του πολέμου. Εκτός αυτού, αρκετοί αγγλόφιλοι Έλληνες είχαν αρχίσει να χάνουν την πίστη σε μια σύντομη απόβαση των Βρετανών, οι οποίοι μετά τον βομβαρδισμό του Πειραιά δεν ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί. Ο Steinmetz ήθελε, τέλος, να πιστεύει πως η αύξηση του ενδιαφέροντος για τη γερμανική γλώσσα στην Αθήνα ήταν αποτέλεσμα της ήπιας πολιτικής πολιτιστικής ανταλλαγής που ο ίδιος ακολουθούσε⁷³.

Όσο εντυπωσιακά κι αν ηχούν τα λόγια του φιλέλληνα δεν μπορούν να εξηγήσουν πλήρως το φαινόμενο. Κατά την τελευταία φάση της γερμανικής Κατοχής στην Ελλάδα μετά την αποχώρηση των Ιταλών συμμάχων τους και την έκρηξη του αντιστασιακού κινήματος οι Γερμανοί κατακτητές έδειξαν το πιο σκληρό και βάρβαρο πρόσωπό τους. Στο επίκεντρο της εθνικοσοσιαλιστικής προπαγάνδας βρισκόταν η «μάστιγα του μπολσεβικισμού» που απειλούσε να υποτάξει την Ελλάδα σε περίπτωση μιας ρωσικής νίκης. Η «απειλή» αυτή δεν άφηνε ασυγκίνητους τους ελληνικούς αστικούς κύκλους. Η ανταχομουνιστική πολιτική της δωσίλογης κυβέρνησης Ράλλη, που ενισχύθηκε από τη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας, σε συνδυασμό με τον τρόπο των κατακτητών, τα αντίποινα, τα εκκαθαριστικά μέσα και τις σφαγές εις βάρος του ελληνικού πληθυσμού επέφεραν την πόλωση του ελληνικού πολιτικού κόσμου που αναζητούσε ισχυρότερα ερείσματα στα αντίπαλα στρατόπεδα. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να ερμηνευθεί το έντονο ενδιαφέρον για τη γερμανική γλώσσα κατά τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής. Την τάση αυτή επιβεβαιώνει και ο λέκτορας της Ακαδημίας στον Βόλο,

72. BA, R 51/94, Kursbericht über das Lektorat Volos April–Mai 1944 [Αναφορά για το σπουδαστήριο της Γερμανικής Ακαδημίας στον Βόλο, Απρίλιος-Μάιος 1944] και BA, R 51/168, passim και R 51/168, Γερμανική Ακαδημία Πατρών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Stand des Unterrichts im Januar 1944 [Κατάσταση τμημάτων τον Ιανουάριο του 1944].

73. BA, R 51/26, Kurzbericht des Mittelstellenleiters Griechenland Dr. Alexander Steinmetz [Σύντομη αναφορά του διευθυντή της Γερμανικής Ακαδημίας Αθηνών, δρ. Alexander Steinmetz] χ.χ. [1944].

που ήδη από τις αρχές του 1943 διαπιστώνει μια ποιοτική μεταβολή στην κοινωνική προέλευση των μαθητών του. Έτσι, το φθινόπωρο του 1942, «όταν», όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί, «το κομμουνιστικό δηλητήριο άρχισε να επιδρά» στους μαθητές που προέρχονταν από τα μέσα και κατώτερα κοινωνικά στρώματα και στην αρχή της Κατοχής αποτελούσαν την πλειοψηφία, αυτοί αποχώρησαν δίνοντας τη θέση τους σε μαθητές των ανώτερων κοινωνικών τάξεων⁷⁴.

Στο σημείο αυτό ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των λόγων που παρακινούσαν τη σχετικά μικρή αυτή ομάδα των Ελλήνων να περάσουν το κατώφλι των πολιτιστικών ιδρυμάτων των κατακτητών. Στις εκθέσεις τους οι λέκτορες συμφωνούν – όσο κι αν αυτό σχετικοποιούσε την επιτυχία τους και υπονόμεινε την παραμονή τους σε πολιτιστικές «θέσεις μάχης» – στο γεγονός ότι οι μαθητές τους προσέρχονται στα ιδρύματα ωθούμενοι από καιροσκοπικούς λόγους. «Οι περισσότεροι μαθητές επισκέπτονται τα τμήματά μας για τον καθαρά πρακτικό λόγο της εκμάθησης της γλώσσας και πέρα από αυτό δεν θέλουν να μας ξέρουν», διαπιστώνει ο διευθυντής Meyer⁷⁵. Αλλά και στον Πειραιά και την Πάτρα οι λέκτορες εκφράζουν την ανησυχία τους για τους καιροσκόπους μαθητές τους, ο Hermann Quistorf αναρωπιέται μάλιστα «ποιο νόημα μπορεί να έχει κάθε μορφωτική και πολιτιστική δραστηριότητα»⁷⁶. Αντίθετα, ο Kielmeyer στη συμπρωτεύουσα έδειχνε αποφασισμένος να εκμεταλλευτεί κι αυτός καιροσκοπικά τον καιροσκοπισμό των Ελλήνων: «Όπως και σε άλλους τομείς θα πρέπει να τον εκμεταλλευτούμε και να προσπαθήσουμε να δώσουμε την ευνοϊκή αυτή στιγμή εξέχουσα θέση στον πολιτισμό μας»⁷⁷.

Ο ωφελιμισμός είχε πράγματι πολλές μορφές. Κοινή ήταν η αντίληψη ότι η τήρηση καλών σχέσεων με τους κατακτητές θα απέβαινε σε κάθε περίπτωση ωφέλιμη κυρίως, όταν μέχρι το τέλος του 1942 δεν ήταν ακόμα προβλέψιμο πόσο θα διαρκούσε η γερμανική Κατοχή της χώρας και ποια θα ήταν η έκβαση του πολέμου. Η εκμάθηση της γλώσσας του ισχυρού κατακτητή θεωρήθηκε από πολλούς ως ένας κατάλληλος και «σχετικά αθώος» τρόπος εξασφάλισης. Η

74. BA, R 51/217, Γερμανική Ακαδημία Βόλου προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 3 Μαρτίου 1943.

75. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών (Meyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Tätigkeitsbericht über das Halbjahr 1942/43 [Έκθεση πεπραγμένων για το πρώτο εξάμηνο του σχολικού έτους 1942/43].

76. BA, R 51/173, Παράρτημα Πειραιώς προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 9 Ιουνίου 1941 και R 51/10090, Γερμανική Ακαδημία Πατρών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 6 Ιουνίου 1942.

77. BA, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης (Kielmeyer) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 16 Ιουνίου 1942.

απόκτηση της πολυπόθητης ταυτότητας της Ακαδημίας θα μπορούσε να αποδειχτεί χρήσιμη στην καθημερινότητα της Κατοχής, για παράδειγμα σε ξαφνικά μπλόκα των κατακτητών ή και για την ελεύθερη είσοδο στους κινηματογράφους της Βέρμαχτ, που βασικά ήταν απαγορευμένη στους Έλληνες⁷⁸. «Πολλούς ωθεί σε εμένα», προσθέτει ο διευθυντής του παραρτήματος του Πειραιά, «το σκοτεινό ένστικτο και η ελπίδα ότι μπορούν να βελτιώσουν την ανέλπιδη κατάστασή τους διατηρώντας καλές σχέσεις με τους Γερμανούς»⁷⁹. Έτσι την άνοιξη του 1942 μερικοί μαθητές του σπουδαστηρίου στην Αθήνα οργανώνουν, με την ανοχή των λεκτόρων, ένα συνεταιρισμό για την προμήθεια τροφίμων ελπίζοντας ότι ως μαθητές ενός γερμανικού ιδρύματος είχαν περισσότερες προοπτικές επιτυχίας⁸⁰. Αλλά και η σύναψη εμπορικών σχέσεων με γερμανικές εταιρείες και άλλες γερμανικές υπηρεσίες, κυρίως στρατιωτικές, ώθησε αρκετούς Έλληνες στην εκμάθηση της γερμανικής, όπως για παράδειγμα στη Μυτιλήνη, από την οποία τους δύο πρώτους μήνες του 1942 η Γερμανία είχε εισαγάγει τουλάχιστον 150.000 τόνους ελαιόλαδο⁸¹. Ο λέκτορας Ούιστοφ στην αχαϊκή πρωτεύουσα σημείωνε αύξηση των μαθητών του κάθε φορά που οι συγκυρίες καθιστούσαν αναγκαία τη γνώση της γερμανικής⁸².

Η σταθερή εικόνα που παρουσιάζει η επαγγελματική κατάσταση των σπουδαστών της Ακαδημίας σε πανελλαδικό επίπεδο κατά τη διάρκεια της Κατοχής συντελεί στην εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων σχετικά με τα κίνητρα της γλωσσομάθειας. Κύριοι αποδέκτες της γλωσσικής πολιτικής παρέμειναν οι φοιτητές και μαθητές των ανώτερων τάξεων του Γυμνασίου. Ακολουθούσε η ομάδα των δημόσιων και ιδιωτικών υπαλλήλων, που αντιπροσωπευόταν περίπου στο ίδιο ποσοστό, όπως και οι ανεπάγγελτες κυρίες και γκουβερνάντες. Οι περισσότερες στατιστικές εντάσσουν σε ιδιαίτερη κατηγορία τους εκπαιδευτικούς και ακαδημαϊκούς που κυμαίνονταν επίσης στα ίδια επίπεδα.

Η συχνή διακοπή των πανεπιστημιακών παραδόσεων ώθησε αρκετούς φοιτητές στη μελέτη ή την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας. Αυτοί που προτίμη-

78. Βλ. Hagen Fleischer, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των Μεγάλων Δυνάμεων», σ. 104.

79. BA, R 51/173, Παράρτημα Πειραιώς προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 9 Ιουνίου 1941.

80. BA, R 51/96, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 3 Μαρτίου 1942.

81. BA, R 51/159, Παράρτημα Μυτιλήνης (Helm) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 31 Μαρτίου 1942.

82. BA, R 51/172, Γερμανική Ακαδημία Πατρών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 10 Ιανουαρίου 1943.

σαν να επενδύσουν στη γλώσσα των κατακτητών, προσπαθούσαν ίσως να συνδυάσουν βραχυπρόθεσμα υλικά οφέλη, που αναφέρθηκαν παραπάνω, με μακροπρόθεσμα πνευματικά: Κάποιοι υπέθεταν ότι η γερμανική γλώσσα θα επιβληθεί ως υποχρεωτική και στην ανώτατη εκπαίδευση ή θεωρούσαν την παρούσα κατάσταση ως «ευκαιρία» για την εξασφάλιση πανεπιστημιακών σπουδών στη Γερμανία. Οι ίδιοι λόγοι παρακινούσαν, καθώς φαίνεται, τους γονείς να στείλουν τα παιδιά τους στα σπουδαστήρια της Ακαδημίας⁸³: η προπολεμική πεποίθηση για την σπουδαιότητα της γερμανικής σε κάθε επαγγελματική σταδιοδρομία σε συνδυασμό με τον γενικότερο φόβο, την αβεβαιότητα και τον ωφελιμισμό. Έτσι θα μπορούσε να δικαιολογηθεί και ο μεγάλος αριθμός Ελληνίδων γκουβερναντών, τις οποίες οι αστικές οικογένειες «εκπαίδευαν» γλωσσικά στην Ακαδημία, δεδομένου ότι ο αριθμός των Αυστριακών και Γερμανίδων γκουβερναντών μετά το 1938 είχε σημειώσει αισθητή μείωση.

Στην περίπτωση των υπαλλήλων μπορεί κανείς να διαγνώσει άμεσα τα ωφελιμιστικά κίνητρα, καθώς με τη γνώση γερμανικών εκτός των άλλων βελτίωναν τα επαγγελματικά τους προσόντα⁸⁴. Δεν είναι πάντα γνωστό κατά πόσο το σχετικά υψηλό ποσοστό συμμετοχής καθηγητών και δασκάλων είναι συνέπεια της εισαγωγής των γερμανικών ως υποχρεωτικού μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή οφείλεται σε άλλους λόγους. Σε κάθε περίπτωση οι επαγγελματικές προοπτικές για τους καθηγητές της γερμανικής γλώσσας προβάλλονταν ως ιδιαίτερα ευνοϊκές από το γερμανικό καθεστώς, εφόσον οι ενδιαφερόμενοι αποκτούσαν τον τίτλο του καθηγητή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ύστερα από μια σύντομη μετεκπαίδευση, χωρίς μακρόχρονες πανεπιστημιακές σπουδές και την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου δύο χρόνια αργότερα⁸⁵.

Ελάχιστο θα πρέπει να ήταν, ωστόσο, το ποσοστό όσων «μάθαιναν τη γλώσσα από προσωπικό ενδιαφέρον, για να διαβάσουν γερμανική ποίηση και γερμανικά επιστημονικά συγγράμματα», σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των λεκτόρων⁸⁶. Πανεπιστημιακοί, εκπαιδευτικοί και ανεπάγγελτες κυρίες ή νεαρές κοπέλες συνέθεταν κατά κύριο λόγο τη συγκεκριμένη κατηγορία σπουδαστών, για

83. BA, R 51/159, Παράρτημα Μυτιλήνης (Helm) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 1 Φεβρουαρίου 1942 και BA, R 51/172, Γερμανική Ακαδημία Πατρών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 10 Ιανουαρίου 1943.

84. BA, R 51/172, Γερμανική Ακαδημία Πατρών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 10 Ιανουαρίου 1943.

85. *Deutsche Nachrichten für Griechenland*, 8 Μαρτίου 1942.

86. BA, R 51/172, Γερμανική Ακαδημία Πατρών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 10 Ιανουαρίου 1943.

την οποία η εκμάθηση μιας γλώσσας και η ενασχόληση με τη λογοτεχνία, όπως άλλωστε και η συμμετοχή στα σύγχρονα μουσικά και θεατρικά δρώμενα, ήταν τρόπος ζωής. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά την κατοχική περίοδο ο αριθμός των γυναικών ξεπέρασε αυτόν των ανδρών που προπολεμικά κατείχαν μόνιμα την πλειοψηφία. Στο σπουδαστήριο των Αθηνών, που διατηρούσε ένα καλύτερο επίπεδο μαθητών σε σχέση με τη Θεσσαλονίκη, τα λογοτεχνικά τμήματα αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής από ένα σε τρία⁸⁷.

Ωστόσο, ο ωφελιμισμός δεν μπορεί να δικαιολογήσει απόλυτα τη συγκεκριμένη συμπεριφορά. Πολλοί από τους ενδιαφερομένους διατηρούσαν δεσμούς με τη Γερμανία και αναμφισβήτητα ανάμεσα σε αυτούς υπήρχαν κρυφοί ή φανεροί υποστηρικτές του εθνικοσοσιαλισμού που μάθαιναν τη γλώσσα ωθούμενοι από ιδεολογικά και πολιτικά κίνητρα. Διότι με την πόλωση που επικράτησε κατά την τελευταία φάση της Κατοχής, για όσους είχαν φανερά συνεργαστεί με τους κατακτητές δεν υπήρχε επιστροφή. Οι λέκτορες κάνουν επίσης λόγο για μια κατηγορία γερμανόφιλων κύκλων, των οποίων η πίστη στη Γερμανία είχε τόσο πολύ κλονιστεί με την κατάκτηση της χώρας, που, παραβλέποντας τις εξωτερικές περιστάσεις, αναζητούσαν στη γλώσσα και τη λογοτεχνία μια νέα, εσωτερική σχέση με αυτή⁸⁸. Ακόμα και στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν μπορεί να αποκλείσει κανείς την ανάμειξη ωφελιμιστικών παραγόντων, ούτε να αναιρέσει την κατηγορία της «πολιτιστικής συνεργασίας» με τους κατακτητές. Το γεγονός ότι στην Ελλάδα υπήρχαν αρκετές περιπτώσεις φορέων της ναζιστικής πολιτιστικής πολιτικής που, όπως προκύπτει από τα παρακάτω στοιχεία, ήταν φιλέλληνες απαλύνει τον χαρακτηρισμό, χωρίς ωστόσο να τον εξουδετερώνει, ιδίως εάν αντιπαραθέσει κανείς τη στάση των συγκεκριμένων Ελλήνων με την πνευματική αντίσταση που προέβαλαν στους κατακτητές άλλοι άνθρωποι του πνεύματος⁸⁹.

Στο σημείο αυτό γεννάται εύλογα το ερώτημα κατά πόσο μέσω των γλωσσικών και λογοτεχνικών μαθημάτων επιδιωκόταν πολιτική και ιδεολογική προπαγάνδα. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό συνδέεται με την εξέταση του περιεχομένου των διδακτικών βιβλίων, της θεματικής των διαλέξεων, αλλά και της πολιτικής στάσης του διδακτικού προσωπικού της Γερμανικής Ακαδημίας.

87. BA, R, 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Stand des Unterrichts Februar 1942 und Februar 1943 [Κατάσταση τμημάτων τον Φεβρουάριο του 1942 και 1943].

88. BA, R 51/173, Παράρτημα Πειραιώς προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 9 Ιουνίου 1941.

89. Βλ. Ροζέ Μιλλιέξ, *Ημερολόγιο και μαρτυρίες του πολέμου και της κατοχής*, Αθήνα 1982.

Κοινό διδακτικό βιβλίο για τα γλωσσικά τμήματα της Γερμανικής Ακαδημίας ανά τον κόσμο καθιερώθηκε μόλις το 1939⁹⁰. Χαρακτηριστικό είναι ότι το Υπουργείο Προπαγάνδας δεν ενέκρινε την έκδοση του δεύτερου τόμου για τα ανώτερα τμήματα, ενώ το 1943 ανακάλεσε και τον πρώτο τόμο με την αιτιολογία ότι δεν περιείχε σε ικανοποιητικό βαθμό εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα⁹¹. Πλήρως προσαρμοσμένο στην εθνικοσοσιαλιστική προσέγγιση της γερμανικής ιστορίας είναι το βιβλίο *Λημματική Γερμανική Ιστορία*, το οποίο διδασκόταν στις ανώτερες τάξεις⁹². Ήταν όμως, ως ένα μεγάλο βαθμό, προσωπική υπόθεση του εκάστοτε λέκτορα κατά πόσο θα μετατρέψει τις πολιτικές και ιδεολογικές νύξεις των κεμένων σε προπαγάνδα υπέρ του ναζιστικού καθεστώτος και της ιδεολογίας του. Σίγουρα υπήρχαν και οι δύο τύποι λεκτόρων⁹³. Χαρακτηριστική είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση η παρατήρηση του Steinmetz που πιστεύει ότι «πρέπει κανείς να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός κατά τη διδασκαλία της γερμανικής ιστορίας, ειδικά της νέας και της νεότερης, και να προσπαθεί να παραβλέπει κάθε πολιτικό υπαινιγμό, όσο δύσκολο κι αν είναι αυτό»⁹⁴. Στο παράρτημα του Πειραιά ο Nitschke, αν και δεν ανήκε στους φανατικούς εθνικοσοσιαλιστές, χρησιμοποιούσε κατά τη διδασκαλία, εκτός από τα κείμενα του Goethe και του Herder, συχνά και άρθρα από τη γερμανόφωνη εφημερίδα *Deutsche Nachrichten in Griechenland* (Γερμανικές Ειδήσεις στην Ελλάδα) και την *Deutsches Echo* (Γερμανική Ηχώ)⁹⁵.

Στα σπουδαστήρια της Ακαδημίας υπήρχε άφθονο προπαγανδιστικό έντυπο και οπτικοακουστικό υλικό, γερμανικές εφημερίδες, περιοδικά και βιβλία, στα οποία είχε πρόσβαση κάθε εγγεγραμμένος μαθητής. Αν και στα μεγάλα ευρωπαϊκά σπουδαστήρια προβάλλονταν τα κινηματογραφικά *Εβδομαδιαία Επίκαιρα*⁹⁶, οι πηγές δεν επαβεβαιώνουν την προβολή των *Επίκαιρων* στους χώρους της Ακαδημίας στην Ελλάδα. Στη Γερμανική Ακαδημία Αθηνών, το πρώτο γερμανικό ίδρυμα στην Ελλάδα που τον Φεβρουάριο του 1940 απέκτησε μία συσκευή προβολής ταινιών μικρού πλάτους, προβάλλονταν γερμανικά κινηματογραφικά

90. Wolfhart Klee/Magda Gerken, *Gesprochenes Deutsch*, Leipzig 1939.

91. Το Ινστιτούτο Goethe εξακολουθούσε να χρησιμοποιεί μεταπολεμικά το συγκεκριμένο βιβλίο ύστερα από κάποιες «εξωραϊστικές» επεμβάσεις. (Βλ. Michels, σ. 198).

92. Walther Gehl, *Deutsche Geschichte in Stichworten*, Breslau 1940.

93. Βλ. Michels, σ. 213.

94. BA, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 3 Φεβρουαρίου 1944.

95. BA, R 51/173, Παράρτημα Πειραιώς προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 21 Δεκεμβρίου 1941.

96. Βλ. Scholten, σ. 411.

λογα και ντοκιμαντέρ⁹⁷. Τα σπουδαστήρια της επαρχίας αντίθετα περιορίζονταν στην προβολή φωτεινών διαφανειών σχετικών με τη «Νέα Γερμανία», αλλά και τη γερμανική λογοτεχνία και τέχνη, τη μουσική και το θέατρο⁹⁸. Δεν είναι ωστόσο επιβεβαιωμένο πόσο συχνά προβάλλονταν οι συγκεκριμένες σειρές κατά τη διάρκεια της Κατοχής και ποια ήταν τα προτιμώμενα θέματα.

Διότι και στην περίπτωση των επιμορφωτικών διαλέξεων που διοργανώνονταν στους χώρους της Ακαδημίας μετά την στρατιωτική Κατοχή της χώρας τα σπουδαστήρια έδειχναν να προτιμούν θέματα λογοτεχνικού και καλλιτεχνικού γενικότερα περιεχομένου⁹⁹, σε αντίθεση με την προπολεμική περίοδο όπου, παράλληλα με τις διαλέξεις γενικού καλλιτεχνικού, οικονομικού και επιστημονικού περιεχομένου, αισθητή ήταν η διάθεση προβολής διάφορων πτυχών της «Νέας Γερμανίας». Τον Φεβρουάριο του 1942 ο Kielmeyer θα ενημερώσει τις προϊστάμενες αρχές στο Μόναχο ότι το ενδιαφέρον των ακροατών, που δεν αποτελούσαν μόνο οι μαθητές της Ακαδημίας, περιοριζόταν στη θεματική της γερμανικής λογοτεχνίας και ιστορίας της τέχνης¹⁰⁰. Η εμπόλεμη κατάσταση είχε καταστήσει εκτός αυτού αδύνατη την αποστολή ειδικών ομιλητών από τη Γερμανία, με αποτέλεσμα τις διαλέξεις να δίνουν πλέον αποκλειστικά οι λέκτορες της Ακαδημίας στην Ελλάδα και Έλληνες ενδιαφερόμενοι. Στη διάθεση της ιστορικής έρευνας βρίσκονται, ωστόσο, σήμερα μόνο οι τίτλοι και όχι το περιεχόμενο των ομιλιών, προκειμένου να εξαγάγει κανείς ασφαλή συμπεράσματα για την έκταση της επιχειρούμενης προπαγάνδας. Ωστόσο, το γεγονός της διάλεξης ήταν αφ' εαυτού ένα ικανό στοιχείο προπαγάνδας από τη στιγμή που εν καιρώ πολέμου ένας Γερμανός ομιλητής συγκέντρωνε το ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να προστεθεί ότι κατά την εμπόλεμη περίοδο, και ιδίως μετά την καμπή του πολέμου το 1943, η πολιτική προπαγάνδα μέσω της γλωσσικής και πολιτιστικής γενικότερα πολιτικής αναζητούσε πιο εκλεπτυσμένους τρόπους έκφρασης, δεδομένου ότι απευθυνόταν βασικά στους πνευματικούς κύκλους της χώρας. Η πολιτική προπαγάνδα αποσκοπούσε κυρίως στην ενίσχυση της πίστης των συγκεκριμένων κύκλων στη δύναμη της εμπόλεμης Γερμανίας

97. ΒΑ, R 51/96, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 27 Φεβρουαρίου 1940.

98. ΒΑ, R 51/96, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς όλους τους λέκτορες στην Ελλάδα, 18 Σεπτεμβρίου 1940.

99. ΒΑ, R 51/97, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, Εκδηλώσεις του σχολικού έτους 1941/42.

100. ΒΑ, R 51/191, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 17 Φεβρουαρίου 1942.

και την τελική της νίκη. Η ιδεολογική προπαγάνδα, αντίθετα, που δεν αποτελούσε προτεραιότητα, επιδίωκε την κατανόηση και συμπάθεια των γερμανόφιλων κύκλων για την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία, όχι όμως και τον «ιδεολογικό προσηλυτισμό» των δεκτών της πολιτιστικής πολιτικής, διότι σύμφωνα με τον Χίτλερ ο ναζισμός δεν ήταν προϊόν προς εξαγωγή αλλά «προνόμιο» των «Αρίων».

Σχετικά με το βαθμό πολιτικοποίησης των λεκτόρων της Γερμανικής Ακαδημίας είναι ενδιαφέρον ότι μέχρι και τα τέλη του 1941 η εγγραφή στο εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα δεν αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για το διορισμό τους. Κατά την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου καταγεγραμμένοι στο κόμμα ήταν τουλάχιστον εννέα από τους δεκαεφτά λέκτορες που δραστηριοποιούνταν στις ελληνικές πόλεις¹⁰¹. Με το ποσοστό αυτό η Ελλάδα δεν αποτελούσε εξαίρεση από τη γενική τάση, καθώς κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο οι μισοί από τους λέκτορες του εξωτερικού ήταν μέλη του κόμματος¹⁰². Χωρίς να είναι μέλη της ναζιστικής παράταξης διορίστηκαν στις αρχές του 1940 ο λέκτορας Nitschke στον Πειραιά και ο Egon Schoß στη Θεσσαλονίκη¹⁰³. Τον Δεκέμβριο του 1941, ωστόσο, η Γερμανική Ακαδημία υπέγραψε συμφωνία με το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα, σύμφωνα με την οποία ο διορισμός ενός λέκτορα σε θέση του εξωτερικού θα ήταν εφικτός μόνο ύστερα από θετική εισήγηση του κόμματος¹⁰⁴. Η πολιτική συμβολή των λεκτόρων επιβεβαιώνεται, ωστόσο, από τη διεύθυνση της Γερμανικής Ακαδημίας μόλις τον Φεβρουάριο του 1944: «Και κατά το πέμπτο έτος του πολέμου η γλωσσική πολιτική έχει νόημα παρά την αντίθετη άποψη των στρατιωτικών φορέων. Ο λέκτορας μπορεί με την απλή παρουσία και τη στάση του να διαψεύσει τις φημολογίες και να αποδεικνύει στους ξένους τη βούληση της Γερμανίας για την επικράτηση και τη νίκη»¹⁰⁵.

Μια εξίσου σημαντική πηγή για την εκτίμηση της γενικότερης στάσης των λεκτόρων και του τρόπου με τον οποίο οι ίδιοι ανταλαμβάνονταν την πολιτιστική

101. Τα στοιχεία προέρχονται από την Κεντρική Λίστα Μελών του NSDAP (Zentrale Mitgliederkartei der NSDAP) στο Bundesarchiv του Βερολίνου.

102. Βλ. Scholten, σ. 96.

103. Στο ίδιο.

104. BA, R 51/531, Abkommen zwischen der AO der NSDAP und der DA [Συμφωνία μεταξύ της Εξωτερικής Οργάνωσης του Εθνικοσοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος και της Γερμανικής Ακαδημίας], 4 Δεκεμβρίου 1941.

105. BA, R 51/26, Referat des Leiters der Abteilung Auslandslektorate der DA auf der Tagung der Mittelstellenleiter im Februar 1944 [Εισήγηση του διευθυντή του Τμήματος Εξωτερικών Παραρτημάτων Γερμανικής Ακαδημίας κατά την ημερίδα των διευθυντών των Παραρτημάτων της τον Φεβρουάριο του 1944].

τους αποστολή αποτελούν οι εκθέσεις πεπραγμένων προς τους προϊστάμενους φορείς. Ωστόσο, οι εν λόγω αναφορές, όπως και η κοιματική εγγραφή, δεν θεωρούνται πάντα γνήσιο δείγμα της πολιτικής σκέψης του εκάστοτε λέκτορα, καθώς δεν είναι πάντα εύκολο να διακρίνει κανείς ανάμεσα στην πραγματική περίπτωση και στην προσποίηση. Διότι και οι λέκτορες από την πλευρά τους μπορούσαν να ενεργούν εξίσου καιροσκοπικά, όπως και οι μαθητές της Ακαδημίας, πολύ δε περισσότερο, όταν υπήρχε πάντα το ενδεχόμενο της επιστράτευσης.

Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί ο επικεφαλής της Ακαδημίας στη Θεσσαλονίκη Kielmeyer, που, κατά τα φαινόμενα, εκπροσωπούσε τη σκληροπυρηνική στάση της πολιτιστικής επέλασης και αντιτασσόταν στην ήπια πολιτιστική πολιτική του συναδέρφου του Meyer. Αυτό που δεν γνώριζαν όμως οι περισσότεροι για τον Kielmeyer ήταν ότι, αν και παλαιό μέλος του κομμουνιστικού κόμματος της Γερμανίας, είχε διοριστεί λέκτορας χάρη στην υποστήριξη του Meyer, που πήρε τη ριψοκίνδυνη απόφαση να προσλάβει τον συνάδελφό του¹⁰⁶. Το κομμουνιστικό του παρελθόν, όπως και το γεγονός ότι ο Kielmeyer δεν ήταν «ένθερμος υποστηρικτής του Εθνικοσοσιαλισμού» δεν είχε διαφύγει της προσοχής των κοιματικών αρχών, που σύμφωνα με τις δηλώσεις τους «δεν θα τον ανέχονταν για πολύ»¹⁰⁷. Ωστόσο, ο δραματουργός στο επάγγελμα Kielmeyer, κατόρθωσε, ως αποτελεσματικός καιροσκόπος, να διατηρήσει τη θέση του έως τη διακοπή της λειτουργίας του σπουδαστηρίου της Θεσσαλονίκης, τον Οκτώβριο του 1944. Ο ίδιος κατέστρεψε μάλιστα τα αρχεία με τα μαθητολόγια και άλλα σημαντικά έγγραφα του σπουδαστηρίου, με αποτέλεσμα οι πηγές για τη δράση της Ακαδημίας στην Ελλάδα να περιορίζονται στις αναφορές που αποστέλλονταν στην κεντρική διεύθυνση στο Μόναχο¹⁰⁸. Η ειρωνεία της τύχης ήθελε τον Kielmeyer να ανταποδώσει στη μεταπολεμική Γερμανία του 1945 την υποστήριξη στον συνάδελφό του Meyer, όταν ο πρώτος, ως παλαιός κομμουνιστής, απέκτησε υψηλή θέση στη σοβιετική στρατιωτική διοίκηση της Λειψίας¹⁰⁹.

Δεν είναι γνωστό, εάν κατά το πρότυπο του Kielmeyer δρούσαν και άλλοι λέκτορες. Η αλληλογραφία του λέκτορα Helmut Flume με τις προϊστάμενες

106. Από την αλληλογραφία της γράφουσας με την κόρη του Kurt Meyer, Dr. Almut Agnes Meyer, επιστολή της 22 Μαρτίου 2005.

107. BA, R 51/10054, Διεύθυνση της Εξωτερικής Οργάνωσης του Εθνικοσοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Αυγούστου 1940.

108. BA, R 51/192, Γερμανική Ακαδημία Θεσ/κης προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 20 Οκτωβρίου 1944.

109. Από την αλληλογραφία της γράφουσας με την Almut Agnes Meyer, επιστολή της 22 Μαρτίου 2005.

αρχές είναι, όπως και του Kielmeyer, πλούσια σε πολιτικές αναφορές και προτάσεις σχετικά με την καταπολέμηση της «απειλής του μπολσεβικισμού». Ο τελευταίος δεν παραλείπει να υπενθυμίζει στους προϊσταμένους του ότι για την πολιτιστική μας δράση θα πρέπει να δίνεται προτεραιότητα στους στόχους της εξωτερικής πολιτικής. Με προσεκτικό, αλλά συνεχή τρόπο προσπαθώ να διαφωτίζω πολιτικά τους μαθητές μου και να τους ενισχύω την εμπιστοσύνη στη Γερμανία (...) και την πεποίθηση ότι το μέλλον της Ελλάδας εξαρτάται από τη γερμανική νίκη στη Ρωσία¹¹⁰.

Ο Flume, γνώστης και μεταφραστής της νεοελληνικής λογοτεχνίας, έγινε μεταπολεμικά ο πρώτος διευθυντής της Γερμανικής Σχολής των Αθηνών, που άνοιξε και πάλι τις πύλες της το 1956. Στη Μυτιλήνη ο λέκτορας Rudolf Helm δεν περιόρισε τη δράση του στο παράρτημα της Γερμανικής Ακαδημίας. Εργαζόταν ως μεταφραστής στη Βέρμαχτ και ταυτόχρονα ασχολείτο με τη λαογραφία του νησιού¹¹¹. Εκτός από τη μετάφραση των έργων του Μυτιληναίου συγγραφέα Αργύρη Εφταλιώτη συνέλεγε με τη βοήθεια δύο Ελλήνων συνεργατών τοπικές λαϊκές αφηγήσεις και ποίηση. Η επακέντρωση της έρευνας στο «λαϊκό» στοιχείο, συμβάδιζε, ωστόσο, απόλυτα με τον «εθνικό-λαϊκό» προσανατολισμό της ναζιστικής ιδεολογίας¹¹².

Κοινή διαπίστωση των λεκτόρων, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν έτρεφαν ψευδαισθήσεις για τις δυνατότητες επιτυχίας της πολιτιστικής τους πολιτικής στην κατεχόμενη Ελλάδα, ήταν ότι η δραστηριοποίησή τους προϋπέθετε την προσωπική επαφή με τους ενδιαφερομένους. Δεν ήταν μόνο οι δύο διευθυντές της Γερμανικής Ακαδημίας Αθηνών, ο Meyer και ο Steinmetz, οι οποίοι ως φανεροί οπαδοί της πολιτικής της ισότιμης πολιτιστικής ανταλλαγής με τους Έλληνες δόμησαν την πολιτική τους στις διαπροσωπικές σχέσεις. Ο Nitschke αποτιμώντας το έργο του παραδέχεται ότι η «σχετική επιτυχία της δράσης» οφείλεται «στην εμπιστοσύνη και τη γνήσια φιλία των Ελλήνων» και στην προσπάθειά του να προαγάγει την κατανόηση ανάμεσα στους δύο λαούς¹¹³. Ο Schoß επίσης ομολογεί ότι «τα πολιτικά επιχειρήματα των Γερμανών είναι σε θέση να αποκρούσει ακόμα και ο πιο μικρός μαθητής μας. Συνεπώς θα πρέπει να

110. BA, R 51/217, Γερμανική Ακαδημία Βόλου (Flume) προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 3 Μαρτίου 1943.

111. BA, R 51/159, Bericht über die wissenschaftlichen Arbeiten zu griechischer Sprache und Volkskunde [Αναφορά για τις επιστημονικές εργασίες στην ελληνική γλώσσα και λαογραφία], (Rudolf Helm), 1 Φεβρουαρίου 1942.

112. Στο ίδιο.

113. BA, R 51/173, Παράρτημα Πειραιώς προς Γερμανική Ακαδημία Μονάχου, 30 Μαρτίου 1942.

«...ορχίσουμε τις επαφές πάλι από προσωπικό επίπεδο. Χρειάζεται κανείς να δο-
μήσει την εμπιστοσύνη για να έχει και πάλι κάποιες απτές επιτυχίες»¹¹⁴.

Αποτιμώντας κανείς τη γλωσσική και πολιτιστική γενικότερα πολιτική του
αξιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα, διαπιστώνει ότι παρά την υποστήριξη
της απόλυτης «εκτελεστικής εξουσίας» οι φορείς του γερμανικού πολιτισμού
έναν κατόρθωσαν να σταθούν στο «ύψος» της αποστολής τους. Ο συνδυασμός
της παράδοσης των διαπολιτιστικών σχέσεων με το απάνθρωπο κατοχικό κα-
θεστώ και την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία αποδείχτηκε στην πράξη αδύνα-
τος. Οι πολιτιστικές ενέργειες χαρακτηρίζονται από έλλειψη ενιαίου σχεδια-
σμού και οργάνωσης με αποτέλεσμα οι λέκτορες να απολαμβάνουν για τα δε-
δομένα ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος εντυπωσιακή ελευθερία δράσης¹¹⁵.

Τις εντυπωσιακές αριθμητικές επιτυχίες, που το 1943 κατέτασσαν την Ελ-
λάδα στη δεύτερη θέση μετά την Ουγγαρία ως προς το σχετικό ενδιαφέρον
του πληθυσμού για τη γερμανική γλώσσα¹¹⁶, αναιρεί αρχικά το γεγονός ότι ο
καιροσκοπισμός και ο ωφελμισμός παρέμενε το βασικό κίνητρο της ανταπό-
κρισης των Ελλήνων. Οι στατιστικές επιτυχίες της Γερμανικής Ακαδημίας
εξουδετερώνονται επίσης από τις αντίστοιχες του Γαλλικού Ινστιτούτου, που
συνέχιζε τις επιμερφωτικές του δραστηριότητες καθ' όλη τη διάρκεια της Κα-
τοχής. Αξίζει να τονιστεί ότι οι σπουδαστές του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθη-
νών κατά το σχολικό έτος 1943/44 ανέρχονταν σε 6.470 τη στιγμή που οι
σπουδαστές της Γερμανικής Ακαδημίας ποτέ δεν ξεπέρασαν σε πανελλαδικό
επίπεδο τους 5.000¹¹⁷.

*Για την πλειοψηφία των Ελλήνων», όπως παρατηρεί ο Hagen Fleischer, η
συμμετοχή στα γαλλικά τμήματα δεν σήμαινε τόσο 'πίστη στο γαλλικό
πνεύμα', όπως συγκινημένα επικαλούνταν οι 'ευνοούμενοι' διοργανωτές,
ούτε 'συναισθηματική συμπόνια' για τους ηττημένους, όπως την ερμήνευ-
αν οι Γερμανοί ειδήμονες, αλλά πρωτίστως μια πράξη αντίδρασης κατά
του προσηλυτισμού των κατακτητών ή απόρριψη των συγκεκριμένων πο-
λιτιστικών μοντέλων και συναφών με αυτά προνομιών¹¹⁸.*

114. BA, R 51/10101, Γερμανική Ακαδημία Αθηνών προς Γερμανική Ακαδημία Μονά-
χου, 30 Αυγούστου 1941.

115. Βλ. Michels, σ. 259.

116. Βλ. Scholten, σ. 368 κ.εξ.

117. Βλ. Μιλλιέξ, σ. 158.

118. Hagen Fleischer, «Στρατηγικές πολιτισμικής διείσδυσης των Μεγάλων Δυνάμε-
ων», σ. 105.

Αλλά και από μια ακόμα άποψη σχετικοποιείται η υποτιθέμενη επιτυχία της γλωσσικής πολιτικής: δεν πρόκειται για επιτυχία του καθεστώτος, αλλά για προσωπική «επιτυχία» μεμονωμένων φορέων, οι περισσότεροι από τους οποίους – εξαίρεση αποτελεί ο Romain – αν και εγγεγραμμένοι στο NSDAP, δεν υποστήριζαν ένθερμα τον εθνικοσοσιαλισμό. Τρανή απόδειξη αποτελεί ο Rudolf Fahner, κάτοχος της έδρας Γερμανικής Φιλολογίας και διευθυντής του Γερμανικού Επιστημονικού Ινστιτούτου Αθηνών, που ήταν φίλος των αδελφών Stauffenberg και ενεργό μέλος του αντιστασιακού κινήματος που οργάνωσε την αποτυχημένη δολοφονική απόπειρα κατά του Χίτλερ την 20η Ιουλίου 1944¹¹⁹.

Έτσι η μοναδική «επιτυχία» της πολιτικής αυτής, εάν θα πρέπει να γίνεται λόγος για επιτυχία, είναι ίσως ότι έθεσε ορισμένες οργανωτικές βάσεις για τη μελλοντική εξέλιξη της γερμανικής γλωσσικής και πολιτιστικής πολιτικής: το γλωσσικό Ινστιτούτο Goethe θα συνεχίσει μεταπολεμικά το έργο της Γερμανικής Ακαδημίας. Τον Οκτώβριο του 1952 ο πρώην λέκτορας της Γερμανικής Ακαδημίας στην Αθήνα Werner Günther θα είναι ο πρώτος διευθυντής του Goethe Institut στην Αθήνα, του πρώτου μεταπολεμικού γερμανικού πολιτιστικού ιδρύματος που άνοιξε τις πύλες του στο εξωτερικό. Οι πανεπιστημιακές έδρες της Γερμανικής Φιλολογίας και οι ακαδημαϊκές ανταλλαγές, που εδραιώθηκαν κατά τη δεκαετία '30 και '40, αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες της μεταπολεμικής γερμανικής πολιτιστικής πολιτικής.

Η άμεση επαναλειτουργία των πολιτιστικών ιδρυμάτων στη μεταπολεμική Ελλάδα δεν συνέβαλε, ωστόσο, στην επούλωση των τραυμάτων που άφησε η αιματηρή Κατοχή. Ενδεικτική είναι η απόφαση της ελληνικής δικαιοσύνης – ύστερα από προσφυγή των συγγενών των θυμάτων της ναζιστικής Κατοχής που διεκδικούν αποζημιώσεις από το γερμανικό δημόσιο – να προχωρήσει το 2000 στην αναγκαστική εκποίηση ακίνητης περιουσίας του γερμανικού κράτους στην Ελλάδα – εκτός άλλων και του Ινστιτούτου Goethe Αθηνών. Η απόφαση του ελληνικού Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, δύο χρόνια αργότερα, σύμφωνα με την οποία οι σχετικές αγωγές δεν μπορούν να εκδικασθούν στην Ελλάδα, θα αποτελέσει πλήγμα για τους ενάγοντες. Η κατάσχεση του Ινστιτούτου θα αποφευχθεί. Έτσι, το Goethe Institut θα μπορέσει να γιορτάσει τη συμπλήρωση 50 ετών παρουσίας στην Αθήνα. Αποτελεί σήμερα το παλαιότερο Ινστιτούτο Goethe με τους περισσότερους μαθητές και τον μεγαλύτερο προϋπολογισμό σε παγκόσμιο επίπεδο¹²⁰. Η οξύμωρη, κατά κάποιο τρόπο

119. Βλ. Peter Hoffmann, *Claus Schenk Graf von Stauffenberg und seine Brüder*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1992.

120. Βλ. Horst J. Deinwallner (επιμ.), *Goethe Institut 50 χρόνια στην Ελλάδα, 1952–2002*, Αθήνα 2002.

πο, συνύπαρξη ενός αμείωτου ενδιαφέροντος για τη γερμανική γλώσσα, επιστήμη και τέχνη και μιας ταυτόχρονα βαθιά ριζωμένης αρνητικής εικόνας για τη Γερμανία εξακολουθεί να διακρίνει την νεοελληνική κοινωνία και να επιδρά στις ελληνογερμανικές πολιτιστικές επαφές.

ABSTRACT

FAIDRA KOUTSOUKOU: *Aspects of German Cultural Politics in Occupied Greece: The German Language Expansion Policy*

In the 1930s, language policy formed one of the central pillars of national-socialist cultural policy in Greece. Its principal representative was, apart from the two German Schools in Athens and Salonica, the German Academy (*Deutsche Akademie*), precursor of the present-day Goethe Institut, which had been founded in 1925 in Munich as a private initiative by business representatives. The German invasion of Greece was followed by the reactivation of the network of German Academy branches in provincial centres across Greece, which in the pre-war period of Nazi rule cleverly connected German financial interests in the region with the importance of the German language for trade. The legal introduction of German as a compulsory secondary school subject from the 1941/42 school year as well as the establishment of additional chairs of German Literature at the universities represented additional measures designed to extend the language of the occupier. The intention was to present Germany as a cultural nation, intact from the war, and propagate German as the future language of the New Europe. In the main the elite circles were to be won over to the belief in German final victory through the acquisition of the language and its literature. Success statistics, which revealed the at times high participation rates at a number of German Academy branches, in Salonica in particular, ought not to be taken as indicators of cultural conformity or collaboration, but rather primarily as the result of opportunistic considerations. While interest in the culture of the occupier often appeared considerable, it was not stable and was dependent on local circumstances. On the other hand, there was no shortage of cultural promoters, who under the conditions of the occupation tried to promote a policy of a reciprocal exchange of ideas and culture with Greeks and who could, as a result, expect a positive reception.